

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун
1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн.

Тыва Республиканың Чазаанда

КАРЫШКАК ЧҮҮЛДЕР ХӨЙ

Декабрь 18-те Тыва Республиканың Чазак бажыңыга «Амгы Россияда конституция тургузуу» деп темага «төгери стол» ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.Кара-оолдун киржилге-биле эрткен.

«Россия — бурунгаар!» деп кыйгы-биле эртип турар хемчег-лерниң аайы-биле эрткен бо «төгери столга» ТГШИ, Тыва-Ку-нуң эртемденнери, эртем ажылдакчылары, башкылар, күүсекчи, шүүгү болгаш хоойлужудулга эрге-чагыргазының адырларының ажылдакчылары, студентилер киришкен.

Республиканың амгы үеде күштүг бооп турар Конституциясы Россия Федерациясының Конституциясы-биле карышкак чүүлдер-лиг деп чүвени амыдырал бадыткап, Тываның Хоойлузунга өскерилгелер кириер дугайында айтырыгны көдүрүп келген. Ындыг сорулга-биле хоойлужудулга айтырыгыга хамааржыр харысалгалыг ажылдакчыларны чыып, оларның санал-оналын дыңнап, кандыг аргаларны тып, эдер ужур-луг чүүлдерни, эгелерни айтып, Тываның экономиказынга эптиг болгу дег өскерилгелерни кириерин чугаалажыры-биле чыгып, кижилер бүрүзүнүн көрүжүн дыңнап-сап тур бис деп, Ш.Кара-оол «төгери столдун» ажылдакчыларына сөс ап чүве чугаалааш, демдеглээн. Шолбан Валерьевич күштүг бооп турар кол хоойлуус бир-ле кижиниң сонургалын камгалаар болгаш ооң ыйыдышкыны-биле хүлээп алдынган турган, ынчангаш ында боду бодунга чөрүшкөк уткалыг чүүлдер хөй. Хоойлу чаңгыс кижиниң эрге-ажыын камгалавас, чоннун, күрүнениң эрге-ажыын камгалаар, ынчангаш оларны эде көөр дугайында, оон ыңай

эвээш санныг чурттакчылыг Тыва-га ийи палаталыг Парламент кыл-байн, чаңгыс палаталыг Парламент тургусса кандыгыл деп айтырыгны көдүргөн.

Улуг Хуралдың Төлээлекчилер палатазының даргазы Х.Д.Монгуш: Мен Тываның 3 дугаар үндезин хоойлуусун ажылдап кылырынга киржип турарымга чоргаарланым мен. Ол хоойлуларны эң дээр хевирлериниң бирээзи. Тыва — Россияның эң бүзүрелдиг ха-дунмазы деп чүвени чоокта чаа эрткен сонгулдалар болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында Тыва ССРЭ-ниң составынче киргеш, бадыткаан. Президент — политиктиг албан-дужаал, Чазак Даргазы — ажыл-агыйы албан-дужаал, ынчангаш мээң саналым болза, бо ийи албан-дужаал аңгы турзун, парламенттиге хамаарыш-тыр, бир болза, 32 Хоойлужудулга палатазының депутаттары, оон иштинде 9 депутат доктаамал ажылдаар, чок болза, 16 Хоойлужудулга палатазының депутаттары, 65 Төлээлекчилер палатазының депутаттары турзун деп саналдаар кижилер мен. Бо сөөлгү сүмелээним хевир 50 хуу кам-налгалыг болур болгаш, чон-биле чоок болурунун аргазы-дыр — деп чугаалаан.

Юридиктиг эртемнерниң доктору А.Н.Ондар: «ТР-ниң конституциялыг хөгжүлдениң айтырыг-лары» деп илеткелинде Хоойлу-жудулга чурттуң хөгжүлдеси-биле кады сайзыраар, өскерилер азы

немелделер кириртинер ужурлуг. Ниитилелдин сайзыралы чаңгыс черге турбас, ынчангаш Конституцияны эде көөрү чугула. Тывага чаңгыс палаталыг 64 депутаттыг Парламент, оон иштинде Парламент даргазы, оон оралакчызы, комитеттер даргалары доктаамал ажылдаар кылдыр тургузар болза ажырбас деп саналдаан.

ТР-ниң Улуг Хуралының Хоой-лужудулга палатазының депутады, юридиктиг эртемнерниң кандида-ды З.Ю.Доржу: «Боттанып бол-лур, доктаамал, улусчузу — ТР-ниң Конституциясының кол талалары» деп илеткелинге үндезин хоойлу боттук чүүлдерге даянган болур ужурлуг, ниитилелдин хөй кезин Тывага чаңгыс палаталыг парла-мент турар ужурлуг деп санап турар, 32 депутаттан эвээш эвес, 48 депутаттан хөй эвес боорда, шупту депутаттар төлөвирилг хевирге ажылдаар болза чүүлдүг деп саналдаан.

Юридиктиг эртемнерниң кан-дидады, республиканың Прокура-туразының федералдыг хоойлу-жудулгаларның күүселдезин хай-гаараар талазы-биле килдизиниң прокурору Н.Н.Чалзап «ТР-ниң Конституциясында Тыва Респу-бликада кириилде чүүлдер болгаш эргелерни тодарадырының айты-рыглары» деп илеткелинде ТР-ниң хоойлузунда кичээнге углаар болгаш эде көөр ужурлуг боттук чүүлге дүүшпес, бодунга-ла удур уткалыг чүүлдерни айтыткан.

Төгү эртемнериниң канди-дады В.Д.Март-оол Тывага күрүнө, хоойлужудулга тургузуунун төөгү-зүнүн дугайында илеткели кылган. Юридиктиг эртемнерниң доктору Н.В.Абаев улусчу шимчээшкн-

нерни, оон иштинде шажын ажы-лын, тус чер бот-башкарылгала-рының ажылынга хосталганы бээр деп саналдаан, философия эртем-нериниң доктору О.М.Хомушку, төөгү эртемнериниң доктору Н.М.Моллеров боттарының илеткел-деринге үндезин хоойлуунун ужу-дузанын, оон шынны, бичии-ле карышкактар дыка улуг ужур-дузалыг чөрүлдээрлерге чедирер деп түннээнер.

Хоойлужудулга палатазының даргазының дузалакчызы С.С.Кон-виз 7 чыл бурунгаар Конституция-ны ажылдап кылып турда, кымга таарыштыр кылып турганы бил-дингир турган. Бис аңаа чөпшээрешпейн, үр судтажып келдивис, бистин чөпшээрешпейн турганы-выс 11 чүүлдүн 7-ин эде көргөн, ам 4-ү арткан, оларны база эде көөр дээрзинге бүзүрээр мен. Кон-ституция Президентини Чазак Дар-газынга солугурунга херек эвес, хөгжүлдөгө херек чүүл-дүр. Док-таамал хоойлу дээрже, ажык-чарлыг чоруктуң чедишкенин-дир, хоойлуну өскерткен херекчөк, ону өскерттирге дыка хөй акша чарыгдаттынар деп чугаазын доосту.

Ниитилелдин саналы хамаан-чок, депутаттарның санал-оналы оон мурнунда хоойлуну ажылдап кылдынып турда, үнө чок болган болгаш чаңгыс кижиниң сонуур-галы-биле Тываның үндезин хоой-лузу ажылдап кылдынып турган деп, А.А.Канзай чугаалааш, совет үеде сонгулдалар үзүнде ниити-лелдин шупту адырларындан депутаттар депшидил турган, ам профэвилелдер, хоочуннар, херээ-женнер эвилелдеринден депшит-кен депутаттар чок деп деңнеп чу-

гаалаан. Б.К.Балчый-оол чоннун референдумун эрттирер болза эки дээрзин саналдаан.

ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчызы А.П.Дамба-Хуурак: —Бо эртип турар «төгери стол» Тыва Республиканың Конституция-зының дугайында айтырыгларны чугаалажырынче чалалга-дыр. Мында хөй санныг аныяктар Тыва-га бо улуг ужур-дузалыг айтырыг-ны чугаалажып турувуста киржип кээп дыңнап турары өөрүнчүг-дүр. Бо чылын Тыва Республиканың Конституция судунун 5 чылдааны болгай, ол база бистин чедиш-кинивис-тир. Үндезин хоойлуну өскерттир азы эдилгелер кириер дугайында түннел шиитпирни хү-лээп алырының мурнунда, үжүк бүрүзүн, чүүл бүрүзүн катап-катап чугаалажып көргөш, шиитпирни үндүрер — деп демдеглээн.

— Конституция дээрже догма эвес, а дириг организм-дир. Бөгүн-гү «төгери столга» солун санал-дар дыңналды, бо чугаа моон-биле төнө бербес, ам-даа уламчылаар, ынчалза-даа бо «төгери столдун» материалдары төөгүже кирер дээрзинге чигзингичок — деп, РФ-тин Президентиниң Сибирь федералдыг округта бүрүн эргелиг төлээзиниң ТР-де кол федералдыг инспектору В.И.Чернышев «төгери столдун» түннелинде чугаа-лаан.

Бо айтырыг талазы-биле «улуг секти» салыры ам-даа элек, шы-нары багай бараан алгаш, катап-катап септедил турары ышкаш, байдалда турар бо айтырыгга кижилер бүрүзү сонургалдыг болур ужурлуг.

Айлаң ДАРЖАА.

Мөңгүн-Тайга кожуунун чагыргазына

ЧАА ЧЫЛДЫ ЧЫРЫК ЧОККА...

Мугур-Аксында дизельдиг электр станциясының мотор-лары эргижирээнинден ажылдаары чер албастан. Ылаңгыя эрткен 2007 чылдан эгелеп, орта чырык көрбедивис.

2007 чылдың июль 28-те «Найыралдың

начыны» байырлал болуп турда, ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.В.Кара-оол, Чазак Даргазының оралакчызы И.В.Чуев келдилер. Келген даргалар чырык чогуун өөренип көргөш, үр-даа болбаанда, ийи дизельгенераторну чорудуп берген. Мөңгүн-тайгажыларның өөрүшкүзү эриин ашкан хем-биле демей болган.

Ам черле чырык-биле ажырбас бис деп амырап турган бис, каткан-хуурааның ыңдыг чүве кайда боор. Чаа моторларны специа-листер келгеш кошкаш чоруй барган соонда, үр болбаанда, база-ла «биезги аарыы эгелээн», чырыкты шактап берип эгелээн. Чамдыкта ийи-үш хонук иштинде кайы-даа суурда чырык чок турар. Кудук-

тарда суг чок. Каргы, Мугур хемнерден суглаан кижилерни көөргө кээргенчиг.

Солун-сеткүүлдерден номчуурга, «Мөң-гүн-Тайгада чырык айтырыгы чүс хуу шиит-пирлеттинген» деп бижип-ле тур. Ол көнгүс меге чүве-дир. Бо хуннерде чырыкты шактап берип турар хевээр. Ол хамаанчок Чаа чылды чырык чок уткудувус. Бистин бо айтырыгыны дарый шиитпирлеп бээрин удуртур-баштаар черлерден улуу-биле дилеп тур бис.

Василий ХОМУШКУ.

Мугур-Аксы суур.

ДАЛАЙГА ДАМДЫ ДУЗА

Январь 18-те Тываның хөгжүм-шии театрынга өрт айылынга таварышкан Тудугжулар суурунун чурттакчыларынга ачы-буянынгы дузазын көргүзери-биле тыва эстраданың сылдыстарының болгаш аас чогаал коллективтеринин улуг концерти болуп эрткен. Көрүкчүлөр залда хостуг олут чок кылдыр олурупкан. Ол чүнү көргүзүп турарыл дээрге, тыва чоннуң уран чүүлге кайгамчык сонургалдыын болгаш айыыл-халапка таварышкан кижилерге эриг баарлыын, оларга дуза-деткимче бээринге белени-дир. Өрт айылынга таварышканнарны 1,2,3-кү одуругларже чалап олурткан.

Концерт эгелээринин мурнунда, Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол чыылганнарның мурнунга чүве чугаа-лааш, тыва чон мындыг бир демниг, берге үеде бот-боттарын бо ыш-каш дарый деткижип чоруур болзувусса, кандыг-даа бергелерни торулбайн эрте бээр бис дээрзин демдегеп, сагыш човаачал, чымчак сеткили дээш көрүкчүлөргө өөрүп четтиргенин илеретпишаан, өрт айылынга таварышканнарга дуза кадары-биле бүгү-ле хемчег-

лерни Тыва Республиканың Чазаа ап чорудар дээрзин чугаалаан. Шолбан Валерьевичинин чон мурнунга чугаазын ТР-ниң культура болгаш информастыг политика сайыды Вячеслав Донгак база ТР-ниң күш-ажыл болгаш социал камгалал сайыды Каң-оол Даваа олар база деткээн.

Бо, шынап-ла, онзагай концерт болганы чугаажок. Ооң программаны тургузары безин амыр эвес болган, чүге дизе анаа-ла байырлал концерти эвес, эмин эрттир өөрүп-

хөглээшкенин ыры-танчылары анаа таарышпас дээрзи билдингир. Ынчангаш бодамчалыг, ханы шилишкенин кылыр ужурга концерттин организакчылары таварышкан. Ооң түннелинде, ат-сураа билдингир чогаалчыыс Эдуард Мижит ханы уткалыг сценарийни бижээнин демдегелес аргажок.

В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының директорунун оралакчызы, Тыва Республиканың алдарлыг артизи Галина Сюрюн бо концертке киржиксээн артистернин саны эмгежок болганын онзаллап айытты. Артист бүрүзү үнүн кадып, айыыл-халапка таварышкан кижилерниң сеткил-сагыжын оожурга-дып, бергелерге торулзазын сүмелеп, оларга бараан болуксаан күзелин илередип турары өөрүп-чүг болбас аргажок. Ынчалза-даа

бердинген үеге таарыштыр күүселделерни шыңгызы-биле шилир ужурга организакчылар таварышканын Галина Алексеевна чугаалады.

Көрүкчүлөргө ол кезээ Тываның болгаш Россияның алдарлыг артизи Надежда Шойгу, Тываның алдарлыг артистери Галина Сюрюн, Эльвира Докулак, Игорь база Айдысмаа Көшкендейлер, Тываның Улустун хөмөйжизи Коңгар-оол Ондар, ыраажылар Елена Ооржак, Андрей Монгуш, бард ыраажылар Александр Сапелкин, Сергей Сокольников болгаш Тываның национал оркестри (дирижеру Аяна Монгуш), Р.Кенденбил аттыг салым-чаянныг уругларның уран чүүл школазының соктаар чүүлдер ансамбли, Кызылдың уран чүүл училищезинин улустун хөгжүм

херекселдеринин оркестри болгаш филармонияның аныяк артистеринин оюнун көрүкчүлөр динмитиг адыш часкаашкыннары-биле уткуп, үдээн.

«Далайга дамды дуза» деп тыва улустун мерген чугаазы бар. Январь 18-те бистин көрүкчүлөр чонустун ол мерген сестерин удуртулга болдуруп, өрт айыыл-халавынга таварышканнарга ачы-дузаны боттарының шыдаар шаа-биле көргүскен. Ол кезээ 122 муң рубль ачы-дузаның агар санынче кирген.

Тыва Республиканың Чазаанга болгаш сагыш човаачал артистеривиске кичээнгеи дээш өөрүп четтиргенин өрт айыыл-халавынга таварышканнар илереткен.

Светлана БАЛЧЫР.

• Спорт • Спорт • Спорт

«ВОСТОК» — ТИИЛЕКЧИ ТУРУЖУН БАДЫТКААН!

Эрткен неделяда Кызыл хоорайга хол бөмбүүнге улуг байырлал болган деп болур. Январь 15-тен 20-ге чедир «Херел» спортзалга хол бөмбүүнге Россияның чемпионатының дээди «Б» лигазының чартык финал чадазының бирги серия оюннары Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүн шыырак дээн алды командазының аразынга болуп эрткен. Алды хүн иштинде үргүлчүлээн маргылдааның түннелинде, Кызылдың «Восток» болгаш Абаканың «Сибирьтелеком-Хакасия» командалары 9-9 саннарны алгаш, арткан командаларны мурнай берген. Үшкү черде амдыызында Сургут хоорайдан «Юграның сылдыстары» команда 8 санныг чоруп турар.

Чогум оюннар ам-даа уламчылаар. Бо-ла командалар февраль 4-тен 10-нун хүнүнге чедир Хабаровск хоорайга ийги ужуражылгаларны эрттирер. Ооң соонда сөөлгү демисел февраль 25-тен март 2 хүннеринде Сургут хоорайга болур. Дараазында оюннарны ыялап-ла бо хоорайларга эрттирип турарының чылдагааны — ол черлерниң командалары боттарының регионнарынга эрткен маргылдааларның тиилекчилери болуп турары. «Восток» командазы Чөөн Сибирь девискээринге эң эки оюнну көргүзүп чемпионнааш, чартык финалдың бо чаданың баштайгы оюну Кызылга эртер эргени чаалап алган турганы ол.

Номчукчуларга билдингир болуру-биле Кызылга ойнап турган командаларның аттарын катап сагындырып каайн: ол дээрге «Юграның сылдыстары» (Сургут хоорай), «ДЮСШ-Самотлор» (Нижевартовск), «Восток» (Кызыл), «Сибирьтелеком-Хакасия» (Абакан), «Динамо» (Хабаровск) бол-

гаш «ЗабГПУ-Динамо» (Чита) командалар-дыр. Бо командалар боттарының девискээрлеринге: Барыын болгаш Чөөн Сибирьлерге, Ыраккы Чөөн чүкке эң эки оюннарны көргүскен командалар деп катап сагындырып каайн.

Ынчал кээрге, чурттуң Уралдан Ыраккы Чөөн чүкке чедир девискээринин шыырак дээн командаларының аразынга эрткен маргылдаага Кызылдың «Восток» командазы кандыг ойнааныл?

Бо эрткен оюннарның ниити түннелин алырга, черле багай эвес, а харын-даа эки ойнаан деп болур. Ынчалза-даа бодунуң аарыкчыларын хомудады бээр таварылга (оюн) база турган болдур ийин. Чижээ, үшкү хүнде Сургуттун «Юграның сылдыстары» команда-биле оюн үезинде баштайгы ийи партияны 2:0 санга чиик удуп чоруп тургаш, та белен тиилелгеге бүзүрөпкеннери ол, арткан үш партияны удурланыкчыларынга «берип» алганнар. Шак ынчалдыр бо маргылдаада 2:3 санга бир дугаар уттур-

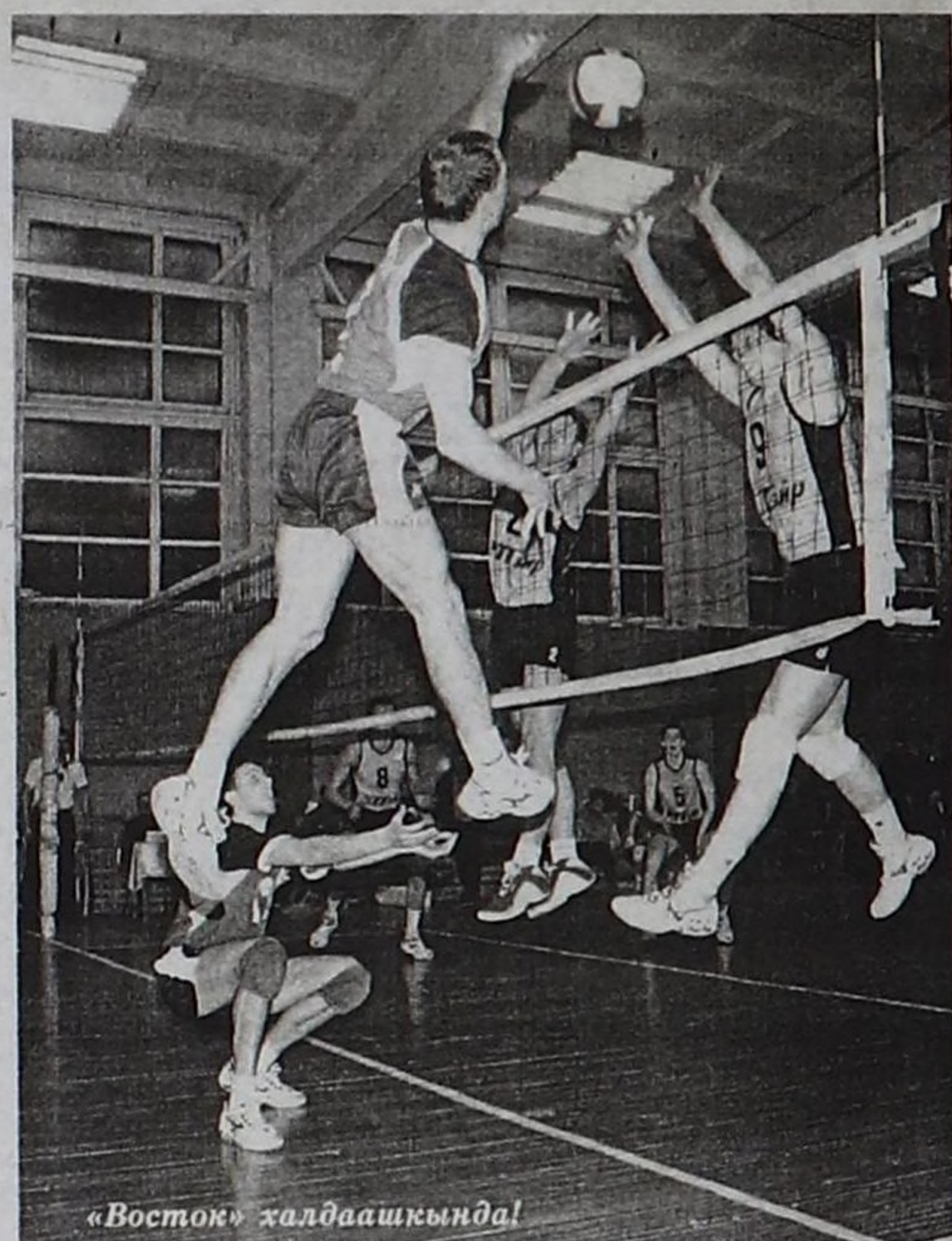
ганнары ол. Ынчан тыва аарыкчылар дыка-ла хомудааннар, а оолдарны улуг эвес үер хөгжүм оркестри безин деткип турган.

«Восток» бо маргылдааның баштайгы оюнунда Чөөн Сибирь девискээри-биле бодунуң эрги удурланыкчызы — «Сибирьтелеком-Хакасия»-биле ужуражы берген. Бо удаа «Восток» мурнунда оюннарда ышкаш, база катап тиилээн. Эрткен неделяда Хакасияның солун-сеткүүлдери, Интернет-сайттары оларның командазы тыва «Востокту» черле тиилеп шыдавазын улуг хомудал-биле бижип турдулар. Ындыг турбуже, демейле бо ийи команда бо бирги оюннарның түннелдери-биле мурнуку одуругларже үнгеннер.

Ам «Востоктун» сөөлгү ийи оюннарынга бичии доктаалы. Субботада олар «ДЮСШ-Самотлор»-биле (Нижевартовск) ойнады. Аныяк-даа болза, бистин ойнакчылардан ниитизи-биле узун, бедик кылдыр көстүр оолдар «Востокка» удур шыырак ойнадылар. Бирги партияны 25:21 санга мырыңай удуп алдылар. Ийги партияның төнчүзү база чидиг демиселге эрткен. Сан сөөлүнде деңнежип, харын-даа аалчылар бичии мурнап эгелээрге, улус «Восток» оода бо партияны удуп алыр болза» дижи чугаалажып, сагыш аарып олурлар. Ынчал турда, шынап-ла, «Восток» кичээнгеи ойнааш, 25:23 санга удуп алды. Дараазында ийи партия база белен эвес демиселге эрткен. Ылаңгыя дөрткү партия канчаар-даа аажок чидиг демиселге 28:26 сан-биле «востокчуларның» тиилелгези-биле доозулган. Бо оюнга «Восток» удурланыкчызын ниитизи-биле 3:1 санга удуп алгаш, тиилелгени чедип алды. Хамык аарыкчылар улуг тынган, чүге дизе, бистин оолдар бо оюн үезинде камгалалга (блока) болгаш бөмбүктү шын бээринге (подачага) канчаар-даа аажок өршээттинмес частырылгарны удаа-дараа кылып турган.

Январь 20-нүн хүнү. Бүгү командаларның сөөлгү оюн хүнү. «Востоктун» ол хүнгү удурланыкчызы Читаның «ЗабГПУ-Динамо» командазы болган. Читажылар бо маргылдаада сан талазы-биле сөөлгү черлерни ээлеп турарын барымдаалааш, «Востоктун» оолдары «төрээн ханаларынга» оларны удуп алырынга аарыкчылар бүзүрөп олурганнар. Үрер хөгжүм-даа, аарыкчыларның алгы-кышкызы-даа аажок. Ынчалза-даа...

Амдыызында оларның мурнун-

«Восток» халдаашкында!

да ойнаан «Сибирьтелеком-Хакасия» биле «ДЮСШ-Самотлор» командаларның оюнун каксы сагындырыптайн. Чүге дизе, бүгү командаларның тус-тузунда алган саннарын өөренип көөр чүве болза, бо оюнга Хакасияның командазы удурланыкчызын уттуруп алган болза, «Востокка» эки турган. Ынчалза-даа элдепиг чүве болбаан, хакастар удурланыкчыларын 3:0 санга удуп алдылар. Бо таварылгада «Восток» мурнуку одуругже үнер дизе, Чита хоорайның командазын база ыялап-ла «курга» санга удуп алыры негеттинип турган.

Маргылдааның сөөлгү оюну ындыг-ла амыр эвес эрткен. Читажылар «Востокка» удур дыка-ла кызып ойнадылар. Ынчалза-даа бирги партия 25:17, ийигизи 29:27, а үшкүзү 25:22 саннар-биле «Востоктун» тиилелгези-биле доозулду. Оюннар үезинде «Востоктун» халдакчызы Сергей Радкевичинин оңнап, солагайлап хаккан ылаптыг согуллары, күштүг берген бөмбүктери командага удаа-дараа саннарны эккеп турду. Оюннар соонда аарыкчылар анаа эвес Сергейге

кээп, байыр чедирип, холун тудуп турганнар болдур ийин.

Хол бөмбүүнге дээди лиганың «Б» бөлүүнүн бо чылгы оюнунга «Восток» команданы ооң улуг тренери Александр Ситников болгаш эштери черле багай эвес белеткелдин эрткен маргылдаалар үезинде көстү берген. Оларның мурнунда бо-ла командалар-биле өске шөлдерге ам-даа хей оюннар бар. Ында залдың шалазының кырындан бээр олурп, үндүнер-ле хире черже үне бергеш, «Восток» дээш аарып олурар шынчы аарыкчылар чок болур. Ынчалза-даа олар спортчулар болганда, тура-соруктуг туржур ужурулгар. «Восток» хары чергелерге Кызылга ышкаш эки ойнааш, чурттуң Европа талазының эң шыырак дээн үш командазы-биле дээди лиганың «А» бөлүккө ужуражыр эргени чаалап алыр үш команданың бирээзи болур боор дээрзинге чүгле бүзүрээр апаар.

Юрий КӨК-ООЛ.

Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУН тырттырган чуруктары.

Аарыкчыларның өөрүшкүчү.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ КОНСТИТУЦИЯ СУДУНУҢ ШИИТПИРЛЕРИ

Тыва Республиканың Конституция судунуң Даргазын соңгуурунун дугайында
2008 чылдың январь 18 № 3-Р

Тыва Республиканың 2003 чылдың январь 4-те «Тыва Республиканың Конституция судунуң дугайында» № 1300 ВХ-1 Конституция хоойлузунун 23 чүүлүгө үндезилеп, Тыва Республиканың Конституция судунуң шийтирилээни болза:

1. Чажыт бадылаашкынның түннелдери-биле Тыва Республиканың Конституция судунуң Даргазының албан-дужаалына **Оскал-оол Лама-Сүрүнович САЛЧАКТЫ** соңгуттурган деп санаар.

2. Бо шийтипирни республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарына парладыры-биле чорудар.

3. Бо шийтипир ону парлаан хүнүнден эгелеп күштүг бооп кирер.

Тыва Республиканың Конституция судунуң Даргазының оралакчызын соңгуурунун дугайында
2008 чылдың январь 18 № 4-Р

Тыва Республиканың 2003 чылдың январь 4-те «Тыва Республиканың Конституция судунуң дугайында» № 1300 ВХ-1 Конституция хоойлузунун 23 чүүлүгө үндезилеп, Тыва Республиканың Конституция судунуң шийтирилээни болза:

1. Чажыт бадылаашкынның түннелдери-биле Тыва Республиканың Конституция судунуң Даргазының оралакчызының албан-дужаалына **Аяс Плоткаевич СААЯНЫ** соңгуттурган деп санаар.

2. Бо шийтипирни республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарына парладыры-биле чорудар.

3. Бо шийтипир ону парлаан хүнүнден эгелеп күштүг бооп кирер.

Тыва Республиканың Конституция судунуң судья-секретарын соңгуурунун дугайында
2008 чылдың январь 18 № 5-Р

Тыва Республиканың 2003 чылдың январь 4-те «Тыва Республиканың Конституция судунуң дугайында» № 1300 ВХ-1 Конституция хоойлузунун 23 чүүлүгө үндезилеп, Тыва Республиканың Конституция судунуң шийтирилээни болза:

1. Чажыт бадылаашкынның түннелдери-биле Тыва Республиканың Конституция судунуң судья-секретарының албан-дужаалына **Олег Николаевич ДУБРОВСКИЙНИ** соңгуттурган деп санаар.

2. Бо шийтипирни республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарына парладыры-биле чорудар.

3. Бо шийтипир ону парлаан хүнүнден эгелеп күштүг бооп кирер.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ КОНСТИТУЦИЯ СУДУ.

БАЙ-ТАЛЧЫЛАР ТИИЛЭЭН

Чаа үнүп келген 2008 чылды Россияга Өг-бүлө чылы кылдыр чарлаан. Өг-бүлө күрүнениң үндезини дээрзин чурттуң удуртукчулары эки билип турары өөрүнчү. Олышкаш төрүттүнген чаштар дээш иениң капиталы акша-төгерики база өскөн.

Узун кышкы дыштанылганың үезинде Бай-Тайга кожуун чагыргазының коллегиязының шийтипирин езугаар суму чагыргаларының аразына чем белеткээринге мөөрей кожуунунун төп Культура бажыңына болуп эркен. Мөөрейни ажыдып тура, кожуун чагыргазының даргазы М.С. Монгуш чаа үнүп келген 2008 чыл-биле чыылганнарга байыр чедиргеш, кадыкшылды, аас-кежикти,

ажыл-ишчи чедишкinnerни күзээн. — Өг-бүлө чылында суму чагырга даргалары өг-бүлелерге кол кичээнгейни угландырып, кижизидилге ажылын күштелдирерин, а бөгүн бо маргылдаага чедишкinnerниг киржирин күзедим — деп, Михаил Сентябьевич чугаалаан.

Баштайгы көрүлде болганда, эгезинде команда бүрүзү адын, девизин, ырызын бараалгаткан. Аңаа Кара-Хөл, Тээли, Бай-Тал, сумуларының чагыргаларының командалары шылгараан. Ийиги көрүлде — соок чемнерни белеткээри. Ээр-Хавак сумуздан үүргенеден каастап кылган кадык, Бай-Талдан «илбилиг» шортан, Кара-Хөлден Салдамның кадыр-

гызы, Тээлиден узбек пловту жюри кижигүннери онзалап демдеглээн соонда, көрүкчүлөр амданыгы аш-чемни амзап, сонугаан.

Мөөрей чоруп турар аразында кожуунунун Төп Культура бажыңының бот-тывынгыр артистери солун концертти бараалгаткан.

Түннелинде жюриның даргазы Михаил Монгуш тиилекчилерни чарлаан: бирги черде Бай-Тал сумузу (Б.С. Коңгар); ийигизинде Кара-Хөл сумузу (А.Т. Иргит); үшкүзүн Ээр-Хавак сумузу алган (В.Б. Иргит). Мактал бижик-биле Тээли сумузу (У.С. Сентел) шаңнаткан.

Көк-оол САЛЧАК.

Бай-Тайга кожуун.
Тээли суур.

ДЫҢНАДЫГ

Чөөн-Хемчик кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының кижигүнүнүн бүрүн эргелерин хуусаадан эрте соксатканы-биле холбаштыр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазына, Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарына, Чөөн-Хемчик кожуунун Төлээлекчилер хуралына депутат мандаттарны хуваарына киржиринге чөпшээрелдиг, кандидаттар даңзыларын идип үндүрген политиктиг партияларга, соңгулда блоктарына, хөй-ниити каттыжышкынына, Чөөн-Хемчик кожуунун Төлээлекчилер хуралының бодунга, соңгукчуларның чурттап-ажылдап, албан-

хаап, өөренип турар черлериниң аайы-биле Чөөн-Хемчик кожуунун (шийтирлеп бадылаар уjurлуг чаңгыс кижигүн) девискээр соңгулда комиссиязының составын немей тургузар талазы-биле саналдарны хүлээп ап эгелээриниң дугайында дыңнадып тур.

Саналдарны бо дыңнадыг парлааттыг хүнүнден эгелеп, 7 хонук дургузунда кириер. Саналдарны кириер адреси: 667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 6.18, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы, каб. 210, телефону (39422) 2-10-09.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

В.Н.Ремизовтун дугайында

1. Россия Федерациязының Күш-ажыл кодекзиниң «Талаларның дугуржулганы-биле күш-ажыл керээзин күш чок болдурарының дугайында» 78-ки чүүлүгө үндезилеп, Тыва Республиканың Чуртталга-коммунал ажыл-агыйының талазы-биле агентилелдин директорунун хүлээлгелерин күүсөдиринден Вячеслав Николаевич Ремизовту хостаар.

2. Бо Чарлык аңаа ат салган хүнүнден эгелеп күштүг болур.

Кызыл хоорай

2007 чылдың декабрь 28 № 242

А.С.Новиковтун дугайында

1. Тыва Республиканың Аңаашкын болгаш балыктаашкын адырында хайгаарал талазы-биле албаннун удуртукчузунун албан-дужаалындан хостааш, Тыва Республиканың Аңаашкын болгаш балыктаашкын талазы-биле күрүне комитетинин даргазының хүлээлгелерин күүсөдиринге Александр Сергеевич Новиковту томуйлаар.

2. Бо Чарлык аңаа ат салган хүнүнден эгелеп күштүг болур.

Кызыл хоорай

2007 чылдың декабрь 28 № 240

Тус черниң бот-башкарылганың хөгжүдеринин талазы-биле Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чанында республика чөвүлелиниң дугайында

Тыва Республикага тус черниң бот-башкарылганының реформазын боттандыраарын хандыраар сорулга-биле, доктаадырым болза:

1. Тус черниң бот-башкарылганың хөгжүдеринин талазы-биле Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чанында Республика чөвүлелин тургузар.

2. Мында капсырган тус черниң бот-башкарылганың хөгжүдеринин талазы-биле Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чанында республика чөвүлелиниң дугайында Дүрүмнү бадылаар.

3. Тус черниң бот-башкарылганың хөгжүдеринин талазы-биле Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чанында республика чөвүлелиниң ажылының организастехниктиг болгаш информация-аналитиктиг хандырылганын Тыва Республиканың Чазаның Аппарады боттандыраар доктаадыр.

4. Бо Чарлык аңаа ат салган хүнүнден эгелеп күштүг болур.

Кызыл хоорай

2008 чылдың январь 11 № 2

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2008 чылдың январь 11-де № 2 Чарлык-биле бадылаан

Тус черниң бот-башкарылганың хөгжүдеринин талазы-биле Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чанында республика чөвүлелиниң дугайында ДҮРҮМ

1. Тус черниң бот-башкарылганың хөгжүдеринин талазы-

биле Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чанында республика чөвүлели (моон ыңай — Чөвүлел дээн) болза, Тыва Республикага тус черниң бот-башкарылганының реформазын боттандыраарын хандыраар сорулга-биле тургустунган Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чанында чөвүлээр эргелиг органы болур.

2. Чөвүлел бодунун ажыл-чорудулгазына Россия Федерациязының Конституциязын, федералдыг хоойлуларны, Россия Федерациязының Президентизинин чарлыктарын болгаш айтылгалдарын, Тыва Республиканың Конституциязын, Тыва Республиканың хоойлуларын, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чарлыктарын болгаш айтылгалдарын, ол ышкаш бо Дүрүмнү удуртулга болдурар.

3. Чөвүлел дугайында Дүрүмнү Тыва Республиканың Чазаның Даргазы бадылаар.

4. Чөвүлелдин кол-кол сорулгалары болза:

а) Тыва Республикага тус черниң бот-башкарылга органның хөгжүүрүн болгаш үре-түннелдиг ажыл-чорудулгазын, тус черниң бот-башкарылга адырында нормативтиг эрге-хоойлу баазыын экижидерин деткиер;

б) тус черниң бот-башкарылга органның Тыва Республиканың күүсөкчи эрге-чагырга органны-биле, тус чер бот-башкарылганын хөгжүдөр талазы-биле күүсөкчи эрге-чагырганың федералдыг органның девискээр органны-биле үре-түннелиг кады ажылдажылгазын деткиер;

в) тус черниң бот-башкарылганының экономиктиг үндезиннерин хөгжүдөр, бюджеттер аразының хамаарылгаларының берге айтырыгларын шийтирилээринин талазы-биле саналдарын чугаалажып көөр;

г) тус черниң бот-башкарылганының айтырыгларының талазы-биле Тыва Республиканың хоойлу төлөвилелдерин болгаш өске-даа нормативтиг эрге-хоойлу актыларының төлөвилелдерин сайгарып чугаалажыр;

д) муниципалдыг тургузулганын сонуургалдарына хамааржыр Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезинин айтырыгларын сайгарып чугаалажыр;

е) муниципалдыг тургузулганын сонуургалдарына болгаш тус черниң бот-башкарылга органның ажыл-чорудулгазына хамааржыр өске-даа айтырыгларын сайгарып чугаалажыр.

5. Дааскан хүлээлгелерни боттандыраарына Чөвүлелдин эргелери:

— Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органның девискээр органның, тус черниң бот-башкарылга органның, ол ышкаш албан черлеринден, организациялардан, бүдүрүлгелерден доктааткан чурум езугаар чугула материалдарны болгаш информацияны негээр база алыр;

— Чөвүлелдин сайгарып турары айтырыгларының талазы-биле бодунун хуралынче Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органның, күрүне эрге-чагырганың федералдыг органның, девискээр органның албан-дужаалдыг кижилерин, муниципалдыг тургузулганын төлээлерин, база ол ышкаш тус черниң бот-

башкарылганының айтырыглары-биле ажылдап турар эртем организацияларының болгаш хөй-ниити каттыжышкынының удуртукчуларын чалаар эргелиг.

6. Чөвүлелдин составына ооң Даргазы, Даргазының оралакчызы, секретары болгаш Чөвүлелдин кижигүннери кирер. Олар Чөвүлелдин ажылына хөй-ниитичи эгеге ажылдап кирер болгаш боттарының бүрүн эргелерин өске кижилерге дамчыдар эргези чок.

Чөвүлелдин Даргазына Тыва Республиканың Чазаның Даргазы болур.

Чөвүлелдин тускай составын Тыва Республиканың Чазаның Даргазы бадылаар.

Чөвүлелдин составына болза:

— Тыва Республиканың Чазаның Даргазы;

— Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулганының баштыңнары (дугуржулга-биле);

— Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулганының чагыргаларының даргалары, Кызыл хоорайның мэри (дугуржулга-биле) кирер;

— Чөвүлелдин шийтири-биле ооң составына Чөвүлелдин чөвүлээр эргелиг кижигүннери-биле чергелештир өске-даа кижилер кирип болур.

7. Чөвүлелдин хуралдарын эргежок чугула апарганы-биле, ынчалза-даа бир айда чаңгыстан эвээш эвес катап эрттирер.

Чөвүлелдин хуралдарына сайгарып чугаалажыр айтырыгларның даңзызын Чөвүлелдин кижигүннеринин саналдарына үндезилеп тургузар. Саналдарны Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырганының органны база кирип болур.

8. Чөвүлелдин Даргазы болза:

— Чөвүлелдин хуралының үезин болгаш болур черин тодарадыр;

— Чөвүлелдин ээлчеглиг хуралының хүн айтырын бадылаар;

— Чөвүлелдин хуралдарын, чок болза Чөвүлелдин Даргазының оралакчызы эрттирер.

9. Чөвүлелдин даргазының шийтири-биле Чөвүлелдин кижигүннери Чөвүлелге көөрү-биле кириген айтырыгларын белеткээринге киржип болур.

Чөвүлелдин хуралдарына күрүне эрге-чагырга органның болгаш хөй-ниити организацияларының төлээлерин чалап болур.

10. Бир эвес Чөвүлелдин кижигүннеринин чартындан эвээш эвези хуралга кирип турар болза, Чөвүлелдин хуралы бүрүн эргелиг болур.

Чөвүлелдин шийтирин Чөвүлелдин хуралында кирип турарларын санындан хөй үнү бергени-биле, шийтирини хүлээп алыр.

11. Чөвүлелдин шийтирлерин протокол-биле долдурар, аңаа Чөвүлелдин даргазы, чок болза Чөвүлелдин хуралын даргалап турар кижиги ат салыр.

12. Чөвүлелдин ажыл-чорудулгазының организастыг болгаш материал-техниктиг хандырылганын Тыва Республиканың Чазаның Аппарады боттандыраар.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЛАРЫ

Тыва Республикада көдээ ажил-агыйның хөгжүлдээнин дугайында

*Хойлуудулга палатазы 2007 чылдың ноябрь 21-де хүлээп алган
Төлээкчилер палатазы 2007 чылдың декабрь 26-да чүлдүг деп көргөн*

1 чүүл. Бо Хойлуунуң таарыштырар чүүлдери

1. Бо Хойлу Тыва Республикада агроулетпүр политиказын боттандырынын хойлу-дүрүм үндэринин тодарадып, көдээ ажил-агый барааннарын бүдүрүкчүлеринге күрүнө деткимчезин хемчеглерин көргүзеринин чурумун болгаш негелделерин база көдээнин девискээрлеринин быжыг сайзыралын тургузуп турар

2 чүүл. Көдээ ажил-агый хөгжүлдээнин адырынга хамаарылгаларны хойлу-дүрүм талазы-биле таарыштырары

Тыва Республиканың девискээринге көдээ ажил-агый хөгжүлдээнин адырынга хамаарылгаларны хойлу-дүрүм талазы-биле таарыштырарын, көдээнин девискээрлеринин быжыг сайзыралын «Көдээ ажил-агый хөгжүлдээнин дугайында» Федералдыг хойлу-биле, өске-даа федералдыг хойлулар-биле база Россия Федерациязының өске-даа нормативтиг хойлу-дүрүм актылары-биле, бо Хойлу-биле база Тыва Республиканың өске-даа нормативтиг хойлу-дүрүм актылары-биле, тус чер бот башкарылга органнын нормативтиг хойлу-дүрүм актылары-биле боттандырат.

3 чүүл. Бо Хойлуда ажылтатынып турар кол-кол билишкннер

1. Көдээ ажил-агый бараанының бүдүрүкчүзү — көдээ ажил-агый продукциязын бүдүрерин, оон бир дугаар болгаш оон соондагы (үлетпүрүн) болбаазырадылганын (оон иштинде арендага алган кол-кол дериг-херекселдерге), база көдээ ажил-агыйда бараан бүдүрүкчүлеринин ол продукцияны сайгарганын Россия Федерациязының Чазаның бадылаары даңзыга дүүштүр боттандырып турар организация азы хуу сайгарлыкчы (моон сонгаар - көдээ ажил-агыйның бараан бүдүрүкчүзү дээр).

Ол ышкаш көдээ ажил-агый бараанының бүдүрүкчүлери кылдыр:

1) 2003 чылдың июль 7-де № 112 - ФХ «Хууда дузалал ажил-агыйның дугайында» Федералдыг хойлу-биле дүүштүр хууда дузалал ажил-агыйын чорудуп турар хамаатыларны;

2) 1995 чылдың декабрь 8-те № 193 - ФХ «Көдээ ажил-агый кооперациязының дугайында» Федералдыг хойлу-биле дүүштүр тургустунган (болбаазырадылга, саарылга (садыг-саймаа), дуза чедирилгезинин (оон иштинде чээли, хандырылга, белеткел) көдээ ажил-агыйның хереглел кооперативтерин;

3) 2003 чылдың июнь 11-де № 74 - ФХ «Арат (фермер) ажил-агыйның дугайында» Федералдыг хойлу-биле дүүштүр база 2004 чылдың декабрь 29-та № 986 УХ-1 «Арат (фермер) ажил-агыйның дугайында» Тыва Республиканың Хойлузунга дүүштүр тургускан арат (фермер) ажил-агыйларын санаар.

2. Көдээ ажил-агый бүдүрүлгези - көдээ ажил-агый продукциязын, чиг этти база аш-чем барааннарын тарып өстүреринин, бүдүреринин болгаш болбаазырадырынын, оон иштинде чогуур дуза чедиреринин талазы-биле экономиктиг ажил-чорудулга хевирлеринин каттышканы.

3. Көдээ ажил-агый продукциязының, чиг эттин болгаш аш-чем рыногу - көдээ ажил-агый продукциязын, чиг этти болгаш аш-чем барааннарын саарар адыр.

4. Көдээнин девискээрлеринин турум сайзыралы - Тыва Республиканың девискээринде көдээ девискээрлеринин быжыг социал-экономиктиг сайзыралы, көдээ ажил-агый продукциязын бүдүреринин хемчээлин улгаттырары, көдээ ажил-агыйның чедимчелин бедидери, көдээ чоннуң ажил-биле хандырылганын улгаттырары база оон амыдыралының деңгел бедидери, черлерини ажыктыг кылдыр ажыглаары.

5. Көдээ ажил-агыйның чээлиги хереглел кооператив - көдээ ажил-агый барааннарын бүдүрүкчүлеринин азы хууда дузалал ажил-агый чорудуп турар хамаатыларын ол кооперативтин кижигүннеринге чээлилер бээр болгаш оларның акша-хөреңгизин камналгалыг кылып сорулгалар-биле тургускан көдээ ажил-агый кооператив.

4 чүүл. Тыва Республиканың агроулетпүр политиказының сорулгалары

Тыва Республиканың агроулетпүр политиказының кол-кол сорулгалары болза:

1) чижилге кижиги болуп болгаш доктаамал көдээ ажил-агый бүдүрүлгезин хөгжүдери;

2) Тыва Республиканың чурттакчы чонун боттун бүдүргени таарымчалыг эки шынарлыг аш-чем продуктулары-биле хандырыры;

3) ажил-биле хандырылганы көвүдери, социал байдалдарны экижидери болгаш көдээ чоннуң амыдыралының деңгелин бедидери;

4) көдээ ажил-агый барааннарын бүдүрүкчүлеринге

экономиканың өске адырларының ажил-агый ажил-чорудулга субъектилерин-биле орулгалар алырының деңгелдерин тургу-

зары, көдээ ажил-агый барааннарын бүдүрүкчүлерин доктаамал саң-хөө-биле хандыраты;

5) республика хереглелдеринге көдээ ажил-агый продукциязының, чиг эттин, аш-чем барааннарын хемчээлдерин, материал-техниктиг курлавырларны тургузары;

6) аш-чем болгаш болбаазырадылга үлетпүрүнүн адырларынын, оларның турум сайзыралын хандыраты-биле чиг эт баазынын тургузары;

7) көдээ суурларга көдээ ажил-агый барааннарын бүдүрүкчүлеринин бүдүрүлге-техниктиг хандырылганын болгаш технологтуг хандырылганын объектилерин, садып алышканын, көдээ ажил-агый продукциязын болбаазырадылганын болгаш сайгарылганын, чээлини болгаш камгаладылганы тургузары.

5 чүүл. Тыва Республиканың агроулетпүр политиказының кол-кол принциптери

Тыва Республиканың агроулетпүр политиказының кол-кол принциптери болза:

а) Тыва Республикага көдээ ажил-агый бүдүрүлгезинге деткимчени эргежок чугулазын хүлээп көөрү;

б) көдээ ажил-агый бүдүрүлгезинге күрүнө таарыштыр чорудар хемчеглерин дараалашкаа болгаш туруштуу;

в) агроулетпүр политиказының бүгү чонга тараарынын билдингери;

г) сайгарлыкчы чоруктуң бүгү-ле субъектилеринин күрүнениң агроулетпүр политиказынын дугайында медээлерге деңге чедери;

д) бүгү-ле көдээ ажил-агый барааннарын бүдүрүкчүлеринге, оларның организастыг хойлу-дүрүм хевирлеринден хамаарылга чокка, күрүнө деткимчезин деңге чедирери;

е) Тыва Республиканың Чазанын, Тыва Республиканың Улуг Хуралынын, муниципалдыг тургузулганын төлээлекчи болгаш күсөдичи органнын хей-ниити организациялары-биле, агроулетпүр комплекзин хөгжүдериңиң айттырылганын талазы-биле Тыва Республикада көдээ ажил-агый бүдүрүкчүлеринин адырлар аайы-биле эвилелдери-биле болгаш ассоциациялары-биле удур-дедир харылзаазы.

6 чүүл. Көдээ ажил-агый хөгжүлдээнин адырында күрүнө деткимчезин улангышкыннары

1. Көдээ ажил-агый бүдүрүлгезинин күрүнө деткимчезин, көдээ девискээрлеринин турум сайзыралын дараазында улангышкыннар-биле боттандырат:

уксаалыг мал ажил-агыйын хөгжүдериңиң деткири;

үрөзин өстүрер ажилды сайзырадыр; тараа болгаш мал чеминин культуларын тарыры-биле үрөзин садып алырынга чарыгдалдарнын кезинин тургузар;

көдээ ажил-агыйнын сезоннуң ажилдарын чорударынга ажылгаан дизельдиг одалга дээш чарыгдалдын кезинин тургузар;

хөрүнүнүн дүжүткүрүн бедидер болгаш үнүштер камгалалынын талазы-биле хемчеглерини хандырат;

хей чылдыг үнүштерни тарыыр болгаш оларның ажаалдазын хандырат;

республиканың болбаазырадылга бүдүрүлгелеринин мал продукциязын: этти, сүттү, дүктү, алгы-кешти сайгарганы дээш чарыгдалдын кезинин тургузар;

көдээ ажил-агыйда болгу дег айыыл-халаптан камгаладылга системаны сайзырадыр;

«2010 чылга чедир суурнуң социал хөгжүлдээ» деп федералдыг тускай сорулгалыг программаны боттандырат кызыгаарынын иштинде хемчеглерини күсөдир талазы-биле кады акшаландырат;

көдээ ажил-агыйны катап тургузары-биле көдээ бараан бүдүрүкчүлеринин россиянын чээли организацияларын алган чээлилеринин талазы-биле хууларны төлээринге чарыгдалдарнын кезинин тургузар;

көдээ ажил-агый барааннарын бүдүрүкчүлерин саң-хөө талазы-биле экижидер;

көдээ ажил-агый продукциязын болбаазырадырынга көрдүнүп турар инвестиция төлөвилелдерин боттандырат;

көдээ ажил-агыйның чээлиги хереглел кооперативтерин хөгжүдери;

чээли системаны сайзырадыр; мал ажил-агыйыга болгаш болбаазырадылга бүдүрүлгелеринге уксаалыг малдын, техниканың болгаш дериг-херекселдин лизингизи;

көдээ ажил-агый барааннарын бүдүрүкчүлерин кириштирер чээлилер талазы-биле Тыва Республиканың Чазанын күрүнө магадылалдарын бээр;

көдээ девискээрлеринин медээ-биле хандырылганын сайзырадыр;

агроулетпүр комплекзинде эртем-техниктиг депшилге идиг бээр;

аңнаашкын болгаш балыктаашкын адырларын сайзырадыр;

көдээ девискээрлеринин турум сайзыраарынга күрүнө деткимчезинче уланган өске-даа

хемчеглер.

2. Көдээ ажил-агый бүдүрүлгезин деткиринче болгаш хөгжүдериңе угландырып турар Тыва Республиканың республика бюджетинин акша-хөреңгизин Тыва Республиканың республика бюджетинге аңгы кезек-биле көөр.

3. Тыва Республиканың республика бюджетинин акша-хөреңгизи тускай сорулгалыг болуп болгаш өске кандыг-даа сорулгаларга чарыгдаттырган бооп болбас.

7 чүүл. Тыва Республиканың агроулетпүр политиказын боттандырат талазы-биле хемчеглерни акшаландыраты

1. Тыва Республиканың агроулетпүр политиказын боттандырат талазы-биле хемчеглерни акшаландыратынын дөстери болза:

1) агроулетпүр каттыжышкынын бүдүрүлгелеринин боттун орулгалары;

2) Тыва Республиканың республика бюджетинин акша-хөреңгизи;

3) көдээ бараан бүдүрүкчүлеринин ассоциацияларынын болгаш эвилелдеринин акша-хөреңгизи;

4) Россия Федерациязынын болгаш Тыва Республиканың хойлуудулгазынга дүүштүр өске-даа дөстөр.

2. Бо Хойлуунуң 3-кү чүүлүнде айттырган көдээ ажил-агый барааннарын бүдүрүкчүлеринге Тыва Республиканың республика бюджетинин акша-хөреңгизинин дузазы-биле субсидияларны бээринин чурумун, Тыва Республиканың нормативтиг хойлу-дүрүм актылары-биле доктаадып тургузар.

8 чүүл. «Тыва Республикада көдээ ажил-агыйны хөгжүдери база көдээ ажил-агый продукциязынын, чиг эттин болгаш аш-чем барааннарын рыноктарын таарыштырары» деп программа

1. «Тыва Республикада көдээ ажил-агыйны хөгжүдери база көдээ ажил-агый продукциязынын, чиг эттин болгаш аш-чем барааннарын рыноктарын таарыштырары» деп программа - (моон сонгаар - Программа дээр) көдээ ажил-агыйны хөгжүдериңиң сорулгаларын болгаш кол-кол улангышкыннарын тодарадып турар база айттырган рыноктарын, көрдүнүп турар хемчеглерин саң-хөө хандырылганын болгаш боттандырынын механизмин үр хуусаалыг үеде таарыштырарынын иштиги программаларын каттыштырып турар документ болуп.

2. Программаны агроулетпүр каттыжышкынын адырында күрүнө политиказын ажылдап кылып болгаш нормативтиг хойлу-дүрүм таарыштырар талазы-биле хүлээлгелерин боттандырып турар күсөкчи эрге-чагырганың республика органы, узун хуусаада, Тыва Республиканың күсөкчи эрге-чагырганын өске-даа сонургалдыг органның-биле дугуржулга езугаар, оон күштүг болуп кирер мурнундагы бирги чылынын август 15-тен орайттап, ажылдап кылып.

Тыва Республиканың республика бюджетинин ээлчеглиг чылда төлөвилелинче айткан чылда Программа талазы-биле бюджет чыгында көрдүнгөн Программаны боттандырынга акшаландырышкынның хемчээлдерин кириер.

3. Программаның төлөвилелин Тыва Республиканың Улуг Хуралынын Хойлуудулга палатазынче сайгарып чуугалажыры-биле кириер болгаш Тыва Республиканың Улуг Хуралынын Хойлуудулга палатазының доктаалы-биле бадылаар.

4. Республика бюджетинден бадылаан Программаның хемчеглерин боттандыраты-биле акшаландырышкынны Тыва Республиканың Улуг Хуралынын Хойлуудулга палатазы, ол чылдын программаның көрдүнгөн хемчээлдерге, инфляцияның деңгелин дүүштүр эдерин өөренип көрүшкөөн, база бюджет акша-хөреңгизи-биле акшаландыратын көрүшкөөн, бадылаар.

9 чүүл. Агроулетпүр каттыжышкынын болгаш көдээ девискээрлеринин чурттакчыларынын консультация-медээ хандырылгасы

1. Агроулетпүр каттыжышкынын болгаш көдээ девискээрлеринин чурттакчыларын консультация-медээ-биле хандырынын агроулетпүр каттыжышкынын адырында күрүнө политиказын ажылдап кылып болгаш норма-

«Тыва Республиканың Чазаның Даргазының эрге-байдалының дугайында» Тыва Республиканың Конституция хойлузунга өскерилгелер кириеринин дугайында

*Хойлуудулга палатазы 2007 чылдың декабрь 19-та хүлээп алган
Төлээкчилер палатазы 2007 чылдың декабрь 26-да чүлдүг деп көргөн*

1 чүүл

2003 чылдың январь 4-те № 97 УХ-1 «Тыва Республиканың Чазаның Даргазының эрге-байдалының дугайында» («Тувинская правда», 2003 чылдың январь 16-да) Тыва Республиканың Конституция хойлузунга дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 2-ги чүүлде:

а) адын дараазында эдилге-биле бижир:

«2 чүүл. Тыва Республиканың Чазаның Даргазынын бүрүн эргелерин бээр»;

б) бирги болгаш ийги кезең дараазында эдилге-биле бижир:

«Федералдыг хойлууда болгаш Тыва

тивтиг хойлу-дүрүм таарыштырар талазы-биле хүлээлгелерни боттандыратып турар күсөкчи эрге-чагырганың республика органы, агроулетпүр каттыжышкынын адырында медээлерге көдээ бараан бүдүрүкчүлеринин болгаш көдээ девискээрлеринин чурттакчыларынын кирерин экижидер сорулгалар-биле боттандырат.

2. Медээлер-биле хандыратын дараазында улангышкыннар-биле боттандырат:

1) агроулетпүр каттыжышкынын яны-бүрү адырларынга чаа техниканы болгаш технологияны ажыглаары;

2) мал ажил-агыйның продукциязын бүдүрери, ветеринар хандырылгасы;

3) үнүш ажил-агыйның продукциязын бүдүрери, үнүштер камгалалы, чер ажылынын системасы;

4) мал чемнерин бүдүрери болгаш мал чемин белеткеп турар үеде ажыктыг технологиялар;

5) экология;

6) чылыг энергиязынын камналгазы база энергиянын чаа дөстөрүнче шилчири;

7) хууда дузалал ажил-агыйын хөгжүдериңиң арга-дуржулгазы;

8) көдээ ажил-агый бүдүрүлгезинде техниканың айыыл чок чоруу болгаш өрттүн айыыл чогу;

9) көдээ ажил-агый продукциязы садар рыноктуң байдалы, өртектеринин допчулалы;

10) агроулетпүр каттыжышкынын хандырып турар инфраструктура, оон байдалы болгаш хөгжүдериңиң талазы-биле саналдар;

11) агроулетпүр политиказынын талазы-биле хүлээп алган Тыва Республиканың болгаш Россия Федерациязынын нормативтиг хойлу-дүрүм актылары;

12) көдээ девискээрлеринин социал-экономиктиг байдалы;

13) күрүнө деткимчези-биле чээли болгаш камгаладылга.

3. Тыва Республиканың агроулетпүр каттыжышкынын болгаш көдээ девискээрлеринин чурттакчыларын консультация-медээ-биле хандыратын массалыг информация чепсектерин таварыштыр боттандырат.

4. Консультация-медээ хандырылганын акшаландырышкынны Тыва Республикада көдээ ажил-агыйны хөгжүдери болгаш көдээ ажил-агый продукциязынын, чиг эттин болгаш аш-чем барааннарын рыноктарын таарыштырар программа-биле дүүштүр боттандырат.

10 чүүл. Тыва Республиканың агроулетпүр каттыжышкынын кадрлар-биле хандырылганын деткири

1. Тыва Республиканың агроулетпүр каттыжышкынын кадрлар-биле хандырылганын күрүнө деткимчезин Тыва Республикада көдээ ажил-агыйны хөгжүдериңиң болгаш көдээ ажил-агый продукциязынын, чиг эттин болгаш аш-чем барааннарын рыноктарын таарыштырар күрүнө программаның кирип турар, чаа үеде кадр политиказынын кол сорулгаларын болгаш улангышкыннарын, а ол ышкаш салдыган сорулгаларны боттандырат талазы-биле хемчеглер каттыжышкынын база чугула дериг-херекселдер хемчээли көрдүнүп турар, иштиги программага дүүштүр боттандырат.

2. Кадр политиказынын кол сорулгалы болза, рынок негелдеринге ажыктыг кылдыр ажылдап шыдаар кадрлар-биле Тыва Республиканың агроулетпүр каттыжышкынын хандыры-лары-биле келдирткен кадрлар-биле ажилдын системанын тургузары болуп.

11 чүүл. Бо Хойлуунуң күштүг болуп эгелээри

1. 2004 чылдың декабрь 29-та № 1103 УХ-1 «Тыва Республикада көдээ ажил-агый бүдүрүлгезинге күрүнө деткимчезин дугайында» («Тувинская правда», 2004 чылдың декабрь 31-де) Тыва Республиканың Хойлузун күжүн чидирген деп санаар.

2. Бо Хойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнден эгелеп, күштүг болуп.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

№ 427 УХ-11

2007 чылдың декабрь 28.

Республиканың Конституциязында көрдүнгөн чурум езугаар Россия Федерациязынын Президентинин, Тыва Республиканың Улуг Хуралынын киригени-биле Россия Федерациязынын хамаатызынга Тыва Республиканың Чазанын Даргазынын бүрүн эргелерин бээр.

Россия Федерациязынын хамаатызынга Тыва Республиканың Чазанын Даргазынын бүрүн эргелерин бээринин дугайында шийтирин Тыва Республиканың Улуг Хуралынын палаталарынын каттышкан хуралына хүлээп алыр;

в) үшкү кезеңде «, чаа сонгуттурган Тыва Республиканың Чазанын Даргазынын даңгы-рак берген үезинден эгелеп» деп сөстөрнү ал

кааптар;

2) 3-кү чүүлдүн бирги кезээнде:

а) бирги домакты күжүн чидирген деп санаар;

б) «Төп сонгулда» деп сөстөрнү «Төп» деп сөс-биле солуур;

3) 5-ки чүүлде:

а) бирги кезең дараазында эдилге-биле бижири;

«Тыва Республиканың Чазаның Даргазы хары угда Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүнэ Думазының депутаты, Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлелиниң кежигүнү, шииткекчи бооп болбас, Россия Федерациязының өске-даа күрүнэ албан-дужаалдарын, федералдыг күрүнэ албанының күрүнэ албан-дужаалдарын, Тыва Республиканың өске-даа күрүнэ албан-дужаалдарын азы Тыва Республиканың күрүнэ албанының күрүнэ албан-дужаалдарын, а ол ышкаш сонгулдагы муниципалдыг албан-дужаалдары болгаш муниципалдыг албанының муниципалдыг албан-дужаалдарын ээлевес, башкылап, эртем болгаш өске-даа чогадыкчы ажил-чорудулгадан аңгыда, өске кандыг-даа төлеверлиг ажил-чорудулга чорутпас, бир эвес Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле өске чүүл көрдүмзүн болза. Оон-биле кады башкылап, эртем болгаш өске-даа чогадыкчы ажил-чорудулга чүгле даштыкы күрүнелериниң, делегей чергелиг болгаш даштыкы организацияларын, даштыкы хамаатыларның болгаш хамааты эргези чок кижилерниң акша-хөреңгизи-биле акшалан-дыртыгын бооп болбас, бир эвес Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле азы Россия Федерациязының делегей чергелиг кезээни-биле өске чүүл көрдүмзүн болза.»,

б) дараазында уткалыг ийги кезекти немээр;

«Тыва Республиканың Чазаның Даргазы удуртуп органнарның составынче, ажаал-те-жээл азы хайгаарал чөвүлелдеринче, өске-даа даштыкы коммерция эвес Чазакка хамаарыш-

пас организацияларның органнарның болгаш Россия Федерациязының девискээринде күштүг болуп турар оларның структурлук кезектеринче кирер эргези чок, бир эвес Россия Федерациязының делегей чергелиг кезээни-биле азы Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле өске чүүл көрдүмзүн болза.»,

4) 7-ки чүүлдүн дөрткү кезең дараазында эдилге-биле бижири;

«Тыва Республиканың Чазаның Даргазы мурнунда үндүрген чарлыктарга болгаш дужаалдарга өскерилгелер болгаш немелделер кириер, оларны күжүн чидирген деп санаар азы күжүн түр соксадыр эргелиг.»,

5) 8-ки чүүлде:

а) бирги кезектин дөрткү абзазында «күрүнэ комитеттерин болгаш өске-даа» деп сөстөрнү ап кааптар;

б) ийги кезеңде «күрүнэ комитетиниң даргазын» деп сөстөрнү ап кааптар;

6) 17-ки чүүлде:

а) 1-ки кезеңин «а» пунктузун дараазында эдилге-биле бижири;

«а) Тыва Республиканың Улуг Хуралы аңаа бүзүрелин илеретпей барганы-биле холбаш-тыр Россия Федерациязының Президентизиниң ону албан-дужаалдан халаары;»,

б) ийги кезең күжүн чидирген деп санаар;

7) 18-ки чүүлде:

а) бирги кезеңде «а ол ышкаш оон бүрүн эргелерин хуусаадан эрте соксатканда» деп сөстөрнү «ажыл-албан сургакчылаашкынында, шөлээде, аарып турар үеде» деп сөстөр-биле солуур;

б) ийги болгаш үшкү кезектерни күжүн чидирген деп санаар;

2 чүүл

Бо Конституция хоойлузу ону албан езузу-биле парлаан хунунден эгелеп күштүг болур. **Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.**

Кызыл хоорай

№ 495 УХ-II

2007 чылдың декабрь 28.

«Тыва Республиканың Сонгулда комиссиязының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириериниң дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2007 чылдың декабрь 25-те хүлээп алган

Төлээлекчилер палатазы 2007 чылдың декабрь 26-да чүлдүз деп көргөн

1 чүүл

2001 чылдың февраль 5-те №777 «Тыва Республиканың Сонгулда комиссиязының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга («Тувинская правда», 2001 чылдың июль 31-де; 2004 чылдың январь 22-де; июнь 6-да; 2006 чылдың август 3-те; 2007 чылдың июнь 28-те; «Шың», 2001 чылдың август 2-де; 2004 чылдың январь 29-та; 2006 чылдың август 26-да; ноябрь 25-те) дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 7-ки чүүлдүн 14-кү пунктузун дараазында редакция-биле бижири:

«14. Тыва Республиканың Сонгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү суд чуруму езуугаар онаар административтик кеземчеге Тыва Республиканың прокурорунун чөпшээрели чокка онааткан бооп болбас. Тыва Республиканың Сонгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнүн кем-херек харысалгазынга онаап турда, дээп болбазының магадылалдарын

федералдыг хоойлулар-биле доктаадыр.

2) 14-кү чүүлде:

а) 14-кү пунктуда «юридиктиг» деп сөстү «профессионалдыг» деп сөс-биле солуур, «азы хоойлу-дүрүм талазы-биле эртем чадазын» деп сөстөрнү ап кааптар;

б) 17-ки пунктузун күжүн чидирген деп санаар;

3) 15-ки чүүлдүн 6-гы пунктузунда «8» деп санны «7» сан-биле солуур;

4) 16-гы чүүлдүн 2 пунктузунда «8» деп санны «7» сан-биле солуур.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хунунден он хонук эртерге, күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

№ 582 УХ-II

2007 чылдың декабрь 28.

«2007 чылда Тыва Республиканың республика бюджетиниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириериниң дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2007 чылдың декабрь 25-те хүлээп алган

Төлээлекчилер палатазы 2007 чылдың декабрь 26-да чүлдүз деп көргөн

1 чүүл

2007 чылдың апрель 28-те №27 УХ-II «2007 чылда Тыва Республиканың республика бюджетиниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга («Тувинская правда», 2007 чылдың май 3-те; «Шың», 2007 чылдың май 3-те; «Тувинская правда», 2007 чылдың июль 31-де; «Шың», 2007 чылдың август 2-де; «Тувинская правда», 2007 чылдың август 2-де) дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 1-ки чүүлде:

а) 1-ки кезеңде: «9358671,1» деп саннарны «9493443,2» деп саннар-биле солуур;

б) 2-ки болгаш 3-кү кезектерде «248424,4» деп саннарны «130358» деп саннар-биле солуур;

2) 28-ки чүүлде:

а) 1-ки кезеңде «2390821,4» деп саннарны «2402094,9» деп саннар-биле солуур;

б) 2-ки кезеңде:

1-ки пунктуда «1508247» деп саннарны «1503822» деп саннар-биле солуур;

2-ки пунктуда «299839,1» деп саннарны «317362,1» деп саннар-биле солуур;

3-кү пунктуда «86624,3» деп саннарны «85801,7» деп саннар-биле солуур;

4-кү пунктуда «161943» деп саннарны «148212,8» деп саннар-биле солуур;

5-ки пунктуда «2072,2» деп саннарны «2069,9» деп саннар-биле солуур;

6-гы пунктуда «161892,7» деп саннарны «175028,1» деп саннар-биле солуур;

8-ки пунктуда «3454,7» деп саннарны «3874,5» деп саннар-биле солуур;

9-кү пунктуда «13347» деп саннарны «11968» деп саннар-биле солуур;

11-ки пунктуда «17728» деп саннарны «12128» деп саннар-биле солуур;

12-ки пунктуда «8448» деп саннарны «14602,4» деп саннар-биле солуур;

3) 29-кү чүүлдүн 1-ги абзазында «84557» деп

саннарны «87161» деп саннар-биле солуур;

4) 31-ки чүүлде:

а) 1-ги абзацта «120844» деп саннарны «143004,5» деп саннар-биле солуур;

б) 1-ги пунктуда «27235» деп саннарны «19958» деп саннар-биле солуур;

в) 2-ги пунктуда «93609» деп саннарны «123046,5» деп саннар-биле солуур;

5) 33-кү чүүлде:

а) 2-ги пунктуда «26189,7» деп саннарны «27385,3» деп саннар-биле солуур;

б) 3-кү пунктуда «84717,9» деп саннарны «183806,2» деп саннар-биле солуур;

в) дараазында уткалыг 8-9 пунктулар-биле немээр:

«8) чамдык категорияларның хамаатылар-ына хөй-ниити транспортунун ачы-дуза чедир-илгезинге дең чорукту хандыраарына субвенцияларны бо Хоойлунун 38-ки капсырылгазынга дүүштүр 5214,6 муң рубль түңгө;

9) өске деңгелдин эрге-чагыргазының органнарының хүлээп алганы шиитпирлерниң түң-нелинде тургустунуп келген немелде чарыгдал-дарның компенсацияларынга дамчыдар акша-хөреңгилерни бо Хоойлунун 39-ку капсырыл-газынга дүүштүр 8255,8 муң рубль түңгө.»,

6) 61 чүүлдүн 2-ги кезеңде «200000» деп саннарны «100000» деп саннар-биле солуур;

7) 63 чүүлдүн 1-ги кезеңде «54377» деп саннарны «34377» деп саннар-биле солуур;

8) бо Хоойлу 1, 6-8, 10, 11, 13, 14, 16, 18, 19, 21-24, 26, 30, 33 капсырылгаларны чаа редак-ция-биле бижири (кошкан);

9) бо Хоойлу 38, 39 капсырылгалар-биле (кошкан) немээр.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хунунден эгелээш, күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

№ 587 УХ-II

2007 чылдың декабрь 28.

«Тыва Республиканың күрүнэ эрге-чагыргазының күүсекчи органнарының системазының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириериниң дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2007 чылдың декабрь 19-та хүлээп алган.

Төлээлекчилер палатазы 2007 чылдың декабрь 26-да чүлдүз деп көргөн

1 чүүл

2006 чылдың июнь 2-де № 1779 УХ-I «Тыва Республиканың күрүнэ эрге-чагыргазының күүсекчи органнарының системазының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга («Шың», 2006 чылдың июнь 8-те) дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 1-ки чүүлдүн 3-кү кезеңде «Тыва Республиканың яамылары» деп сөстөрнү соонга, «Тыва Республиканың күрүнэ комитеттери,» деп сөстөрнү немээр.

2) Дараазында уткалыг 2 чүүл-биле немээр:

«2 чүүл. Күрүнэ комитеди

1. Тыва Республиканың күрүнэ комитеди күрүнэ политиказын болгаш нормативтик хоойлу-дүрүм таарыштырылганын ажилдап кылырынчы, контроль болгаш хайгаарал, бодунун ажил-чорудулгазының адырынга Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле доктааткан күрүнэ ачы-дузазын болгаш күрүнэ өңчү-хөреңгизин эргелеп-башкарынын талазы-биле хүлээлгелер боттандырып турар Тыва Республиканың күрүнэ эрге-чагыргазының күүсекчи органы болур. Тыва Республиканың күрүнэ комитедин Тыва Республиканың сайды эргелерлиг күрүнэ комитетиниң даргазы удуртуп.

2. Тыва Республиканың күрүнэ комитеди Россия Федерациязының Конституциязының,

федералдыг конституция хоойлуларының, федералдыг хоойлуларын, Россия Федерациязының нормативтик хоойлу-дүрүм актыларының, Тыва Республиканың Конституциязының, Тыва Республиканың хоойлуларының, Тыва Республиканың нормативтик хоойлу-дүрүм актыларының үндезининге болгаш күүседир-биле хоойлу-дүрүм таарыштырылганын федералдыг хоойлужудулга-биле азы Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле тускай аңгы боттанды-рар айтырылгалардан аңгыда, ажил-чорудулганын доктаатыгын адырында хоойлу-дүрүм таарыштырылганын бот-тускайлаң боттандыра;

3. Тыва Республиканың күрүнэ комитеди Тыва Республиканың Чазаның эргелелинде турар.

3) 6-гы чүүлдүн 1-ги кезеңде «Тыва Республиканың яамыларының» деп сөстөрнү соонга 2-ги кезеңде «удуртукчуларын болгаш» деп сөстөрнү мурнунга «күрүнэ комитеттериниң» деп сөстөрнү немээр.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хунунден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

№ 565 УХ-II

2007 чылдың декабрь 26.

«Тыва Республиканың күрүнэ шаңналдарының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириериниң дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2007 чылдың декабрь 19-та хүлээп алган

Төлээлекчилер палатазы 2007 чылдың декабрь 26-да чүлдүз деп көргөн

1 чүүл

1992 чылдың декабрь 24-те № 388 «Тыва Республиканың күрүнэ шаңналдарының дугайында» («Тувинская правда», 1993 чылдың март 2-де; 1994 чылдың ноябрь 30-де; 1995 чылдың январь 5-те; 1999 чылдың июль 6-да; 2004 чылдың февраль 27-де, декабрь 31-де; 2007 чылдың июль 31-де; «Шың», 2004 чылдың февраль 27-де) Тыва Республиканың Хоойлузунун «Тыва Республиканың Маадыр иези» деп ат дугайында Дүрүм» деп капсырылгада 3-кү пунктунун дөрткү абзазында «200 күш-ажыл төлевериниң эң

кудуку хемчээли» деп сөстөрнү «көрдүнгөн индексация-биле дүүштүр 220 муң рубль» деп сөстөр-биле солуур-биле, өскерилгени кириер.

2 чүүл

Бо Хоойлу 2008 чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

№ 545 УХ-II

2007 чылдың январь 28.

«Тыва Республикада тус чер бот-башкарылгазын организастаарының чамдык айтырыгларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириериниң дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2007 чылдың декабрь 25-те хүлээп алган

Төлээлекчилер палатазы 2007 чылдың декабрь 26-да чүлдүз деп көргөн

1 чүүл

2005 чылдың апрель 6-да № 1237 УХ-I «Тыва Республикада тус чер бот-башкарылгазын организастаарының чамдык айтырыгларының дугайында» («Тувинская правда», 2005 чылдың апрель 12-де) Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелерни, дараазында уткалыг 1 чүүлдү немевишаан, кириер:

«1 чүүл

1. Тус чер администрациязын чааскаан удуртуунун принциптеринге үндэзилеп, тус чер администрациязының баштыны удуртуп.

2. Тус чер администрациязының баштыны муниципалдыг тургузугун баштыны азы тус чер администрациязының баштынының албан-дужаалына айтылган албан-дужаалга конкурс түннелдери-биле чарган керээз езуугаар, муниципалдыг тургузугунун уставы-биле тодарадып тургускан бүрүн эргелериниң хуусаазында томуйлаттырган кижиге болур.

3. Суурнун тус чер администрациязының баштынынга керээзниң негелделерин суурнун төлээлекчи органы, а муниципалдыг районунун (хоорай округунун) тус чер администрациязының баштынынга керээзниң негелделерин - тус чер чергелиг айтырыгларны шиитпирлээр-риниң талазы-биле бүрүн эргелерни боттандыраары хамааржыр кезеңге, муниципалдыг районунун (хоорай округунун) төлээлекчи органы база федералдыг хоойлулар-биле болгаш Тыва Республиканың хоойлулары-биле тус чер бот-башкарылга органнарынга дамчыткан чамдык күрүнэ бүрүн эргелерин боттандыраары хамааржыр кезеңге, - Тыва Республиканың хоойлузу-биле бадылаар.

4. Тус чер администрациязының баштынының албан-дужаалы ээлери-биле конкурсту эрттирериниң чурумун муниципалдыг тургузугунун төлээлекчи органы доктаадып тургузар.

Конкурсту эрттирериниң чурумун, конкурстун негелделерин, эрттирер хунун, шагын болгаш эрттирер чериниң дугайында медээлерни, керээзниң төлөвилелин, конкурсту эрттирер хунге чедир 20 хонуктан орайтатпайн, чарлап дыңнадырын баш бурунгаар көөр уjurлуг.

Муниципалдыг тургузугга конкурс комиссиязының кежигүннериниң ниити санын муниципалдыг тургузугунун төлээлекчи органы доктаадып тургузар.

Суурнун конкурс комиссиязының кежигүн-нерин суурнун төлээлекчи органы томуйлаар. Муниципалдыг районга (хоорай округунга) конкурс комиссиязын тургузуп турда, оон кежигүннериниң үштүн ийи кезин муниципалдыг районунун (хоорай округунун) төлээлекчи органы, а үштүн бир кезин Тыва Республиканың Чазаның Даргазының саналдап киргени-биле Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазы томуйлаар.

5. Конкурс түннелдериниң талазы-биле конкурс комиссиязының саналдап кириген кандидаттарының аразындан тус чер администрациязының баштынының албан-дужаалынга ажилдаар кижини муниципалдыг тургузугунун төлээлекчи органы томуйлаар.

Тус чер администрациязының баштыны-биле керээзни муниципалдыг тургузугунун баштыны чарар.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хунунден эгелээш, он хонук эрткен соонда, күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

№ 580 УХ-II

2007 чылдың декабрь 28.

Артаа Шундук.

Бистиң республикада билдингир сайгарлыкчыларның бирээзинге Зоя Алексеевна Сатты дорт хамаарыштырып болур. Кажан чурт рынок экономиказынче шилчип кирип турда, кижилерниң сайгарлырының талазы-биле хостуг эргезин берген болгай азы өскээр чугаалаарга, хостуг садыг деп хоойлу ажилдап эгелээн турган. Күрүнеден акшаландырып турган бүдүрүлгелер буураашкынга таваржып, хоозурап эгелээн. Ол бүдүрүлгелерге бир-ле дугаарында, тудуг организациялары болгаш тудуг материалдарын бүдүрүп турган бүдүрүлгелер таварышкан.

"ФРАКТАЛ" тудуг компаниясында

БҮЗҮРӨЛДИГ ТУРУШТА КЕЛГЕН

Ниятизи-биле бо бүгү байдалды өөренип көргөш, Зоя Алексеевна тудуг материалдары бүдүрүп үндүрер бүдүрүлгени аядарын шиитпирлеп алган. Экономиктиг кризистин эң-не берге чылдарында «Фрактал» биче бүдүрүлгени шуут-ла куруг черден, хоозуралга таварыш-каш, октаттырган бүдүрүлгени хос каапкан складын арендага алгаш, септеп кылгаш, биче бүдүрүлгени ажиткан. 1998 чылда болган дефолт чаа тургустунуп орган бүдүрүлгеге база улуг шаптараазынны таварыштырган.

Бодунуң күзелин боттандыраары-биле Зоя Алексеевна ыяш болбаа-зырадыр, дилиг материалдарын бүдүрүп үндүрер, чазаан кылыглар кылыр бүдүрүлгени долзуу-биле ажилдадып үндүргөн. Баштайында берге болбайн канчаар, чаа дериг-херекселдер садып алыр дээрге, сайгарлыр акша-хөреңги чок, үрелик дериг-херекселдери чыып тургаш, чазаныр цехти тургузуп алган.

Ынчалдыр ажилдап эгелээш, акша-хөреңгини чоорту ажилдап ап тургаш, чоорту чаа дериг-херекселдерни садып ап эгелээн. Херээжен кижиге бүдүрүлгеге удуртуру берге болбайн канчаар, ынчангаш аргадуржулганы шынгаздып алыры-биле, Красноярскиниң Лесосибирск хоорайга болган «Ыяш болбаа-зырадыр үлетпүрүнүн» садыг делгелгелер-ямарказынга бодунуң специалисти-биле киришкеш, оон хөй чүүл-дү көрүп, билип алган. Дилиг материалдарының бүдүрүлгелери болгаш дериг-херекселдерниң хандырыкчылары-биле анаа-ла кады ажилдажылганын керээ, дугуржулгаларны чарып ап эгелээн.

Сөөлгү чылдарда бүдүрүлгениң материал-техниктиг баазасы быжыккан, ам ында ыяш дилдирер сөөлгү үениң негелдези-биле кылдыгган 5 пилорама ажилдап турар болгаш ыяш дилдирериниң чаа технологиязын шынгаздып алган. Ам

Шолбан Ооржак, Александр Манчык.

көрүңер даан, «Фрактал» эгезинде ыяш болбаа-зырадыр талазы-биле биче бүдүрүлгеге турган болза, ам улуг бүдүрүлгеге-тудуг компаниязы «Фрактал» кылдыр тургустунуп келген. Чүгле Кызыл хоорайда эвес, республикада улуг бүдүрүлгелерниң санында кирген.

2006 чылда ТР-ниң Чазаа «Россияның хамаатыларына — таарымчалыг болгаш чаагайжыттыг чурттаар оран-сава» деп мурнады хөгжүдөр национал телевилелди амыдыралга боттандырып чоруп турарының талазы-биле республика деңгелде семинар-хуралды эрттирип тургаш, оон киржикчилеринге бүдүрүлгеге-тудуг компаниязы «Фракталдың» ажил-ижин таныштырып, оларның бүдүрүп үндүрүп турар продукциязын көргүскөн. Хөөредиг чокка чугаалаар болза, бо бүдүрүлгеден семинар-хуралдың киржикчилери дыка хөй чүүлдерни

көрүп-даа, билип-даа алганнар. Оларның чамдыктары бо хүннерге чедир бүдүрүлгеге-биле быжыг харылзаалыг ажилдап чоруурлар.

Бүдүрүлгениң девискээринче кире бээрге, дилиг материалынга ажыглаар бедик шынарлыг ыяштың курлавыры четчири-биле дүжүртүнген. Дилдиргеш, садарынга белеткээн аңгы-аңгы хевирниң материалдарын чурум езугаар чыып каан.

Зоя Алексеевна ажил-ижин кысказы-биле мынчаар чугаалады:

— Кол-ла чүве компанияның технологиязының чаарттынып турары-биле бүдүрүп үндүрүп турар барааныг продукцияның шынары экижээн. Чижилгелиг рынок үезинде шынар чок продукция-биле сайгарлыры болдунмас, хоорайда ыяш болбаа-зырадыр турар бүдүрүлгелер база көвүдээн. Ынчангаш чижилге черле тургустунуп кээр. Ажылгал ыяшты Шуурмактан, Хову-Аксындан, Каа-Хем кожуунунун девискээрлеринден чөпшээрел езугаар садып алган черлеривистен сөөртүп ап турар бис-диди.

Бо бүдүрүлгеге каш чыл улаштыр орулгалыг ажилдап келген болгаш сөөлгү үениң чаа дериг-херекселдери-биле четчири-биле хандырыттыг.

Ам бо хүнде бүдүрүлгеге үш цех ажилдап турар: ыяш дилдирер цех, чазаныр, металлдар-биле ажилдаар цех. Оларда чүгле чаңгыс эрги пилорама ажилдап турар, а артканнары шупту ленталыг пилорамалар. Ленталыг пилорама-биле ажилдаарга ажилдың бүдүрүлгүлүк бедик болур. Республикага бир дугаар ленталыг пилораманы ажыглап эгелээн бүдүрүлгеге ол болуп турар. Ам ында пилорамалар национал телевилелдин аайы-биле көдээ суурларда безин чеде берген болгай.

Бүдүрүлгениң эң-не кол цегинге — чазаныр цех хамааржыр. Ам ында 19 станок ажилдап турар болгаш оларның хөй кезини кандыг-даа хевирниң ажылын кылыр даш-

эглээш, боо шыгжаар сейфтерге чедир бар, одалга регистрлерин, демир эжиктерни, бок урар саваларны дыка таарымчалыг кылдыр кылып турар.

Чаа хевирниң ленталыг пилорамазы-биле ажилдап турар Шундук Артаага ужуражы бердивис. Ажылчын кижиниң бүдүрүлгеге хамаарыштыр бодалын сонуграп айтыраарымга:

— Тудуг материалы четчир болганда, ажил черле үзүлбес-тир. Ап турар ажил төлөвиринге хомудалы-выс чок, ол чогуур үезинде үнүп турар. Мээң ажилдап турар пилорамам чаа болгаш хала чок. Ам артында чылыг черде турар, эрги пилорамаларга деңгээрге, бүдүрүлгүлүк дыка бедик — деп, ол чугаалады.

Зоя Алексеевнаның чугаалап турары-биле алырга, бүдүрүлгеге хөй эвес он ажыг кижиге ажилдап турар. Ол хире кижиге ынча хөй продукцияны бүдүрүп үндүрүп турар дээрге, бо кижээ бүзүренич эвес кылдыр сагындырар. Бүдүрүлгеге ажилдың технологиязын болгаш механизациязын шын тургуска-нындан ол чедип алдынып турар. Бүдүрүлгеге ам-даа бедик мергелжилдиг чазаныкчылар болгаш рамщиктер хереклеттинип турар.

Экономиктиг реформаның берге чылдарында херээжен кижиге хос складтан бо хире улуг бүдүрүлгеге-тудуг компаниязын тургузуп ап, республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдизинге төлөптүг үлүг-хуузу кирип чоруурунга кым чоргаарланмас боор. Бистиң үениң езулуг туруштуг, тура-соруктуг удуртукчу-зунуң мезү-шынарын Зоя Алексеевна Саттың бөгүнгү ажылы бадыткап турар. Оон ажылын чон-даа, ТР-ниң Чазаа-даа бедии-биле үнелээн. Эрткен чылдарда бүдүрүлгениң янзы-бүрү деңгелдерге шаңнаткан шаңналдарының хүндүлел бижиктерин, дипломнарын бүдүн хананы долдур азып каан. Регионнар аразының «Тыва-Экспо-

Тере-Хөл кожуунда МАКТАВАСТЫҢ АРГАЗЫ ЧОК

Тываның эң-не кыдыг-кызы-гаарында чыдар Тере-Хөл кожуун сөөлгү үеде өске кожууннардан чыда калбайн турар. Харын-даа элээн көскү чаартылгаларны чедип ап турары өөрүнчүг. Кожууннуң чагырга даргазынга Галина Васильевна Дондуп соңгудуп ажилдаан үеден бээр элээн чүүлдер кылдынып турар. Ылаңгыя чуртталга тудуу калбарган. Эрткен чылдың төнчүзүнде 30 ажыг аныяк өгбүлелер чаа чурттаар оран-саваны күрүнениң база тус чер чагыргазының деткимчези-биле тудуп ап, ажылгалга кириген.

Бо чылын база ол хире чуртталга тудуглары планаттыг. Оон ыңай электри хандырылгасы база экижээн. Кывар-чаар материалдар-биле үзүктелешкин чок хандырынып эгелээн. Бо 2008 чылда ийи улуг күчүлүг электригенераторларын Тере-Хөлге эккеп салырын чаа Чазактың Даргазы планнап турар. Ол ышкаш Кунгуртуг суур биле Пор-Бажың аразы 9 км черниң оруун асфальтылап кылыр акшаландырышкынны федералдыг бюджетте киригени солун. Оон-биле чергелештир Каа-Хем бажы-биле дорттап аргыжар автоорукту кылыр талазы-биле планын тургузарын ТР-ниң Чазаа аазап турар.

Бо чайын Пор-Бажың-ның тудуу эгелээр, орта тус черниң чурттакчылары ажилдадыр дугуржулга чардынган. Оон ыңай чоннуң дилээ-биле кожуун төвү Кунгуртуг суурга кончук чараш архитектуралыг Хүрээ тудуун эгелээр база Хөл артка чоннуң чоон оруунуң аксынга субурганны тудар. Ол ажилдарны организа-стап чорудар ажилчын бөлүк тургустунган.

Кожууннуң Балыктыг сумузуңда күрүнениң каттышкан бүдүрүлгезин тургускан. Ында мал-маган өзүп, бо кышты хур-менди кыштаглап турар. Суму баштың Федор Сенди ол бүгү ажилдарны билдиг удуртуп турар.

Бо-ла бүгү ажилдарны кожуун чагыргазының даргазы Г.В. Дондуп туруштуг удуртуп турар. Бодунуң төрөөн черинин, төрөл чонунуң хөгжүлдизи дээш оон чорудуп турар чымыштыг ажылын мактавастың аргазы чок деп тус черниң чурттакчылары чугаалажып турар.

Эрексен БОРАНАК.

2004», «Тыва-Экспо-2005», «Тыва-Экспо-2006» дипломнары-биле, бо чылын эрткен «Тыва-Экспо-2007» делгелге-ярмаркага, «Тыва: Тудуг. Энергетика. Чуртталга-коммунал ажил-агылы» тускай делгелге-ярмарканың «Рынокту шынгаздып алырынга дидим болгаш чаа технологияны негелдери» дээш алдын медалы-биле болгаш диплому-биле база шаңнаткан.

Билдингир сайгарлыкчы, тывынгыр-сагынгыр удуртукчу Зоя Алексеевнаның дугайында хөйчү чугаалап болур. Ынчангаш чаа 2008 чылда бүдүрүлгениң тургустунгандан бээр 10 чыл болур юбилейин таварыштыр чедип алган чедишкениннегге бүзүрели улам быжыгып, чонунга, чуртунга төлөптүг бараан болурун күзедим.

Сергей ХЕРТЕК.

Ай-кыс Маспык-оолдун тырттырган чуруктары.

Аалчыга сөс

ИЙИ ДАКПЫР БЕДИК
ШАННАЛ-БИЛЕ

Тыва Республикага, чоокта чаа, Чаа чыл бүдүүзүндө Моолда «Моол-Тыва кады ажилдажылга, эп-найырал» ниитилелиниң Президентизи, «Тыва-улаачы» компаниязының чингине директору, алыс угу хан төрөл сенгел тывазы болур Баатар оглу Зоригт (Сорукту) ажил агый аайы-биле кээп, Тываның садыг-саарылга төлээлери-биле кады ажилдажылга дугайында дугуржулга кылып чораан. Соруктунуң бистиң редакцияга дамчыдып бергени бодунуң бижээни дараазында чүүлү силерге таныштырар-дыр бис.

Экии, хүндүлүг «Шын» солунунуң номчукчулары! Силерниң амыр-кадыңарны чаа чыл бүдүүзүндө айтырар аас-кежик меңээ таварышты. Үнүп келген чаа 2008 чыл-биле «Шын» солунну таварыштыр Силерлерге сеткилимниң ханызындан изиг байыры сунарын чөпшээрер көрүңер. Чаа үнүп келген чыл Силер бүгүдөгө кан кадыкты, чараш чуртталганы, өндүрүлүг өөрүшкүнү, хей-аъттыг бедик чедишкенини, хей-хей олча-омакты хайырлаар болзунам!

«Моол-Тыва кады ажилдажылга, эп-найырал» деп адаарывыс бистиң бо ниитилел мугула 20 чыл бурунгаар бодунуң эге таваан салып, бо хүнге чедир ажил-чорудулгазын уламчылап турар. Ниитилеливисти тургускааның кол сорулгазы – кожалык бээр чурттуң аразында үдүптен бээр чаңчыл болган найыралды, эп-сеткилди улам сырый бижыглары, эртем-техника, культура, садыг-саарылга талазы-биле кады ажилдажылганы калбартыры, ниитилелде тургустунуп кээп турар амыдыралчы айтырылганы чогуур деңгелге шиитпирлээри, Тыва Республиканы, оон хей националдыг чонун, культуразын, төөгүзүн, хөгжүлдө-депшилгезин моол чонга таныштырары дээр чижектиг эвээш-бичии-даа бол, ажил-үлөвис уламчылап, чогуур турар бис. Ниитилел тыва, моол, орус дылдарга «Улаачы» деп солунну ай санында парладып турдус. Сөөлгү ийи чылда чөптүг чылдагааннар-биле солунуус үндүрүлгези арай ара соксай берген-даа болза, үнүп келген чаа чылда солунуустуң катап чырыкче үнерин чедип алдывис.

Бистиң ниитилеливис Моол күрүнеге болуп турар хей-ниити хемчеглерге идепкейлиг кижилер, Моолдун күрүне деңгелдиг албан черлеринге чөптүг негелдени тургузуп, херек апарганда дилег-бижик, өргүүделдерни-даа кирип, чогуур түннелдерни чедип ап турар бис.

Моолда чурттап турар тываларывыска Тыва Республиканың Чазаа болгаш чону үргүлчү дузалып турарына өөрүп, турт де-вискээрлерде амыдырал-чурттап турар тыва чонунуң өөрүшкүзүн деңге үлежип турар бис. Каш саныг-даа болза, делегейге кайгамчыктыг уран чараш салым-чаяны-вис, ат-сураавыс хүнден хүнге алдаржып чоруп олурарына, тыва кижилер болганымда, чоргаарланып чоруур мен. Тыва хөөмейиниң дыңылдай-биле хөөнөшкен ыяңылыг хоюг үнү; Тываның кайгамчыктыг ховар оглу Россияның Маадары Сергей Кужугетович Шойгуну, Тываның Авырга мөгези Аяс Монгушту дээш, дыка-ла хей ат-алдарлыгларның сураа моол чонга шагдала таныш апарган. Аңаа немей чоокта чаа болган база бир онзагай болушкунун дириг херечизи болур аас-кежик меңээ онаашканы «Шын» солунунуң номчукчулары-биле үлежип көрейин.

2007 чылдың декабрь айның 7-8 хүннеринде Моолдун найысылалы Улан-Батор хоорайга Россия—Моолдун кады ажилдажыл-

Солагай талазындан 2 дугаарында В.Зоригт, оң чанында С.Монгуш, Ш.Батбаяр. Чурукту авторнуң хууда архивинден алган.

га талазы-биле улуг шуулган болуп эрткен. Шуулганның төлээлери ийи чуртка ажыктыг хей-хей айтырылганы чугаалажып, ону амыдыралга боттандыраар сорулганы чедип алган. Ук шуулганга Тываның Чазак Даргазы Ш.В. Караоолга баштаткан бөлүк төлээлери кирип, Тыва-Моол талаларга ажыктыг кончук чугула айтырылганы шиитпирлежип алганы өөрүнчүг.

Улуг шуулганның ажил-чорудулгазы-биле чергелештир Моолдун эң күчүлүг деп санаттырып турары Демократтыг намының тургустунганындан бээр 18 чыл ою дакпырлажы бергени таварылга эвес. Аңаа тураскааткан хурал-суглаа, Моолдун эң-не шыырак дээр 256 мөгелериниң хүрежи база ол ышкыш янзы-буру культурулг хемчеглер, оюн-тоглаа болуп эрткилед.

1990 чылдардан тура, Моолда хан-төрөл тыва чонга боттук дузаны кадарына, Тыва-биле кызыгаарлажып турар аймактар-биле найыралчы харылзааларны быжыгларынга, ынчан Мөңгүн-Тайга кожуунуң Мугур-Аксинга сох-хоз директору, оон соонда Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый яамызының сайыды болуп ажилдап чораан, амгы уеде Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаты, Россияның Көдээ ажил-агый банкызының Тывада салбырының даргазы Самойлов Хилико-оолович Монгуштуң кириштирип келген үлүг-хуузу ууттунмас улуг болган чүве. Ынчанга Моолда амыдырал-чурттап чоруур тывалар, бистер, оон кылып келген буянныг чаагай күш-ажылын үнелеп, Моолдун Чазаанче, Моолдун Демократтыг намының Төп Хораазынче Күрүне чергелиг шаңналын Самойлов Монгушка тыпсырын өөренип көөрүнүң дугайында өргүүдел-бижикти Улан-Батор хоорайда «Моол-Тыва кады ажилдажылга, эп-найырал» ниитилели биле Сенгел сумузунда «Моолда тываларның эп-каттыштырылга хораазы» (удуртукчузу Иргит Ба-

йыр хүү) демнежи киридивис. Бистиң өргүүдел-бижиквисти Моолдун Демократтыг намының Төп Хораазы өөренип көргөш, чөвүлел хуралга бо айтырыгны чүүлдүгүнүп, Демократтыг намының бедик шаңналын тыпсыр дугайында доктаалды хүлээп алган. Моол чонунуң «Эки кижилер сагыжы-биле келир» деп үлөгер чугаазы бар. Россия—Моолдун улуг шуулганына С.Х. Монгуш дарга төлээ

бистиң Төп Хораа ук дилеглерге чөпшээрелин бербей турган. Ынчан кээрге, хүндүлүг Монгуш дарга, силер кончук улуг аас-кежиктиг болган-дыр силер. Россияның, оон иштинде Тываның хамаатызы, даштыкы кижилер бистиң төөгүсүккө база бир чырык омур-хевирни, чаагай изиңерни арттырдынар. Силерге чүгүл экини күзеп, моон-даа соңгаар сырый кады ажилдажылганы күзедим»...

болуп чедип келгени база Демократтыг намының ою-биле капсырлашканы кайгамчык таварылга болган.

Моолдун Демократтыг намының даргазы — Моолдун Чазааның эренгей сайыдының (премьер-министр) албан-дужаалына ийи катап сонгуттуруп ажилдап турган Цахиагийн Элбэгдорж деп улуг алдар-хавыялыг кижилер чүве. Оон албан езузунуң аалдаашкыны Америкада уламчылап турары-биле, С.Х.Монгушту байырлыг байдалга шаңнаар дугайында тускай хүлээлгени Демократтыг намының Төп Хораазының Канцелярия даргазы эш Шаравжамцын Батбаярга дааскан турган.

Ук намының улуг ордузунга декабрь 10-да Ш.Батбаяр дарга С.Х.Монгушка Моол Күрүнениң бот-догуннап тургустунганы, эрге-шөлээлиг хостуг чоруу, кижиниң эрге-ажыы база ийи чурттуң аразына найыралды быжыглаарына кириген үлүг-хуузу, күш-ажылын бедии-биле үнелештир, Моолдун Демократтыг намының «Эрге-шөлээниң Дээди ордени»-биле шаңнап, 1206 дугаарлыг шын-зылга-бижикти Моолдун национал телевидениези болгаш TV-8 телеканалдың база «Өнөөдөр» (Бөгүн) солунуң журналистериниң кижилгези-биле байырлыг байдалга тыпсып берген.

Ш.Батбаяр дарга мынча дээр: «Бистиң намының намдарына бөгүн база бир солун арын ажиттынып турары бо. Чүгү дээр, бо дээди орден-биле оон мурнунда Моол күрүнениң салым-чолунга шыгараңгай үлүг-хуузу кирип келген каш-ла борбак эң-не алдарлыг, ачы-хавыялыг улуз-вусту шаңнап-мактап турган болза, бо хүн бистиң төөгүдө туруп көрбөз болушкун — эң баштайгы даштыкы чурттуң кижизин шаңнап турарывыс бо болур. Оон мурнунда моол эртемге көскү изин арттырган Казахстандан ат-сурагыл эртемдени, даштыкы хей чурттардан бистиң дээди шаңналывыска төлөтүп деп санаттырып турган кижилерни шаңнаар дугайында дилег-бижиктер удаа-дараа база кээп турган-даа болза,

Шаңнал оон-биле доозулбаан. Моол кижилер бүрүзүңгө ыдык кылдыр санаттырар «Чингистин алдын гэрэзи» деп хүндүткелдин медалын тыпсыры-биле байырымныг байдал уламчылаан. Алдын-биле чайырлап каан ол медалды, Моол күрүнениң тургустунганының 800 чыл оюн таварыштыр, Моол Төреге ханы хүндүткелдин көргүскен кижилерге тыпсыры-биле Моолдун Чазаа эвээш каш экземплярны чагыдып кылдырткан. Өске чурттар-биле дипломаттыг харылзаа тутар дээр таварылгада, «Алдын гэрэ» деп ылгавыр демдекти бүрүн эргелиг төлээлеринге Чингис хаан боду дамчыдып бээр турган. Ол ылгавыр демдекти эдилээн төлээге кым-даа дээр эргези чок. «Алдын гэрэлиг» төлээ кел чор дээр медал кээри билек, чурттуң баштыңнары чер-чуртунуң кызыгаарына муң-муң шериглиг уткуп хүлээп алыр, ындыг кончук хүндүткелдиг демдек турган-дыр. Медалды Чингис хаанның херек чоруун силбилеп дүрүлзүл болгаш адаанда эрги моол бижик-биле кончук ханы уткалыг, ыдык төөгүнү илереткен «Коргунар! Магада-нар! Сөгүрүңер!» деп, үш-ле сөс бижиттинген.

С.Х.Монгуш хары угда алган ийи улуг шаңналдарының харызынга өөрүп четтиргенин илередип: «...Бо дээр, чүгүл мээң ажил-херээмни үнелеп, шаңнааны ол эвес, а мээң бүгү-ле чаагай сеткилдиг тыва чонумнун күш-ажылын үнелеп көргөш херечилеп турары ол-дур — деп медресе билип тур мен...» деп өөрзүн сеткилинден онзалап демдеглээн.

Моолдун дээди шаңналдарына төлөтүп бооп чоруур Тываның ат-алдарлыг оолдарына чоргаарланыр-дыр бис. Ындыг күш-ажылчы, чону дээр могаг чокка ажилдап чоруур кайгамчык оолдарны төрүп, өстүрүп каан оларның буянныг болгаш авыр-ралдыг аваларына, ачылыг ачаларына ханы хүндүткел-биле мөгөйдим.

Баатар оглу Зоригт, «Моол-Тыва кады ажилдажылга, эп-найырал» ниитилелиниң Президентизи.

«Доржу-Чотпа» судурунунуң номчулгасындан

БАСКЫЛАЖЫРЫ
КОРГУНЧУГ-
ДУР!

Январь 19-та, субботада, В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрына чоннуң дилээ-биле хүндүлүг Геше Лопсан Тинлей башкы хай-бачыт, шаптаразыннардаң чайладыр, тускай арыг-лаашкыныг «Доржу-Чотпа» судурунунуң номчулгасын эрттирген.

Сарыг шажынның «Ламрим» ниитилели ук номчулганы чорударына бүгү-ле таарымчалыг чүүлдерни кылган: сценаны чогуур дүрүм аайы-биле каастаан, артыш, айдыстың чаагай чыды дораан думчукка хап кээр, «Ом-ма-ни пад-ме-хум» деп ырының тааланчыг аялгасы чаңгылап турар. Сагыш-сеткил оожурга-дырына байдалдың таарымчалыгы аажок.

Сөөлгү чылдарда шажын-чүдүлгө, сүзүглелге чон аажок бүзүрээр, чүдүүр апарганы өөрүнчүг. Ону чылдың-на чылдан чылче чүдүкчүлериң саны өзүп турарындан эскерип болур. Ынчалза-даа чаңгыс-ла чүүл айыыл болдурар чыгыры-дыр. Хей чон олут мурнай ээлеп алыры-биле эжикке кээп бастыкташкыш туруп бээр. Бо удаада база ынчалды: 2 шак ажып турда театр эжиниң дуглапкан.

Номчулга 3 шакта эгелээр-ле болгай. 2 биле 3 шак аразында база дыка хей чон эжик аксынга чыгылып келген. «Ам хостуг олут чок, ынчанга эжикти хаган» деп кым-даа чарлал кылбаан. Ужурун билбээр чон 3 шак четкеш, ажа бээр орта, эжикти чара таварып кире берген. Олут чедишпес боорга, фойеге-даа бол, дыңнап аар дээр чон ханада чыпшыр салган узун сандайларга олургулапкан. Ынчалза-даа фойеде микрофон чогуңдан чүү-даа дыңналбас болган. Адаккы каытта тон азар черниң бир кыдында радио точказы бар, ында хей-ле кижилер бастыктажып, дыңнаан тур.

«Көскү улуг телевизорлардан база дыңналыры эки микрофоннардаң чүгө салып кагбас чүвөл?» — деп, шыжыккан чоннуң негелдези-ле ол. Шынап-ла, Шагаа уткуштур база Шагаадаа номчулгага чон эмге-сан чогу-биле кээр болгай. Ынчанга ол улуг хемчээлди организа-тап эрттирип турар кижилер үстүндө четпестерни катапта-вазын чүдүкчүлериң өмүнээ-зинден дилевес аргажок. Залга дөмөй-ле хей кижилер сыңышпазы билдингир, ынчанга фойени таарымчалыг кылдыр дерип, чон олуруп алгаш дыңнаар кылдыр чадыглардан салыр болза эки. Кирер эжикти дуглаан ажык чок: улус үнүп-кирип-ле тургай.

Шагаа уткуштур ындыг номчулгаларны хүннүң-не организа-таарын хүндүлүг лама-башкыларывыстан дилээр-дир бис. А чүдүкчүлөр боттарывыс база сагылга-чурумнуг болур ужур-луг бис.

Светлана БАЛЧЫР.

КЫШКЫ ОРУКТАР АЖЫТТЫНГАН

Сөөлгү хонуктарда республика девискээринде сооктуң дыңзып келгени-биле дош кыры-биле аргыжар авто-оруктар ажыттынып эгелээн. Улуг-Хем кожуунуң девискээринде Эйлиг-Хемче кечер дош оруу кожуун чагыргазының шиитпири-биле январь 11-де ажыттынган. Хем кечер орукта доштуң кылыны 35 см. 10 тонна чүктүг машина кежи болур.

Каа-Хем кожуунуң Дерзиг-Аксында дош кыры-биле кечер автоорук январь 11-де ажыттынган. Доштуң кылыны 50 см 20 тонна чүктүг машина кежи болур. Тожу кожуунуң девискээринде Енисейни кечер автоорук ажыттынган. Доштуң кылыны 60 см 20 тонна чүктүг машина кежи болур чөпшээрелди берип турар. Кара-Хаакче дош кыры-биле аргыжар

автоорук январь 17-де ажыттынган. Ында доштуң кылыны 45 см болуп турар. Устүнде адаттынган хем кечер автооруктарны тус черниң чагыргаларының шиитпири-биле ажыттынган.

Сесерлиг суурдан Тайга станциязынга (Ловушкага) чедир автооруктуң ашталгазын чоруткан болгаш чаштырар материалдарны төккен. Хей-ниитиниң транспортундан аңгыда машиналарның аргыжарынга чөпшээрелди берип турар.

Ак-Довурак—Абаза аразында автоорукта болгаш өске-даа оруктарда чайындыга удур тодаргай хемчеглерни ап чорудуп эгелээн. Автооруктуң 100-кү арттында 20 тонна чаштырар материалды дүжүргөн болгаш хар ашталгазын доктаамал чорудуп турар.

Дмитрий ОЮН.

«Тываавтоорук эргелели» күрүнө албан чериниң техниктиг хайгаарал килдизиниң начальниги.

Кем-херек үүлгедии болгаш ооң ялазы

ХАЙЛЫГ-ЛА АКШАЛАР...

Акшалар бистиң буттарывыс адаанда чыдар, чүгле оларны ап билер болурунун дугайында улуг оптуг аргалыг Остап Бендер чугаалап турган. Каа-Хем кожуунуң Көк-Хаак суурунун почтаның харылзаа салбырының начальниги Алефтина Одушпаяктың акшаларны алырының кара аргаларын дилээр дээш, бажы ышпаан. Ол бодунун албанының байдалын ажыглааш байып алыр деп бодап, ажылында сейфче холун суккаш, ол дээш харылаар ужурга таварышкан.

Албан-дужаалының саавыры езугаар Одушпаяк акша-хөреңгилерин, почта чорудулгаларының камгалалын хандылар, барааннарны болгаш үнелиг чүүлдерни учеттаар, шыгжаар ужурул турган. «Россияның Почтазы» ФККБ-ниң салбыры – Тыва Республиканың Федералдыг почта харылзаазының эргелели-биле керээни ол чарган, бичии аңаа дааскан эт-хөреңги дээш материалдыг харысалганы бүрүнү-биле хүлээнип алганы ол. Ажыл берикчи аңаа бичии шалың берип турар деп шиитпирлээш, сагыш-тыы-биле, хуу ажык бодап, аңаа дааскан барааннарны сатканындан кирген 86 375 рубльди бодунун карманынче суккан. Акшаларны бодунун хергелдеринге чарып каапкан.

Судка кажар аргалыг удуртукчу ону буруудатканын бүрүнү-биле хүлээп алган болгаш шииткелдин доктаалын суд сайгарылгазы чокка доктадырының дугайында дилегни кириген. Каа-Хем район суду Алефтина Одушпаякты РФ-тиң КХ-зиниң 160 чүүлүнүн 3-кү кезээнде көрдүнгөн кем-херекти үүлгеткенинге – буруудаткан кижиге өске кижиниң дааскан эт-хөреңгизин чараан азы албан байдалын ажыглап тургаш, улуг хемчээлдиг кылдыр бодунга алганынга буруулуг деп санаан. Херээжен кижиниң азыралында дөрт бичии уруглар бар болганын, өске-даа чиигелделиг байдалдарны көргөш, суд ону үш чылга хосталгазын казып шииткен. Яланың хуусаазын ол шенелдеге

эрттирер.

Мындыг муңгаргай төөгү болган. «Ынчалза-даа...» деп чаңгыс байдал эвес болза, ол дугайында чугаалавын барып болур турган. Херектиң ужуру болза, Каа-Хем кожуунда бо чаңгыс эвес ындыг таварылга бооп турар. Одушпаяктың криминалдыг «дуржулгазы» калбаа-биле непертээн болгаш сөөлгү үш чыл дургузунда чер бүрүзүндө чуртталгаже сиңип турар. Эрткен чылдың январь айда бо-ла чүүл-биле, 20 муң хире рубльди хоойлу-дүрүмнү үрөп, бодунга алган Суг-Бажы суурда почта харылзаазының килдизиниң начальниги Руна Мачының база үш чылга хосталгазын казып шииткен. Бүрөн-Бай-Хаак суурунун почта харылзаазының килдизиниң удуртукчузу Саяна Оюн 23 768 рубльди бодунун карманынче кирип алган. Суд оон дөрт чылда хосталгазын шенелдеге казан болгаш беш муң рубльдин торгоалын оонаан. Ильинка суурда почта харылзаазының салбырының начальниги Лариса Монгуш почтаның 10 913 рубльди бодунга алган. Суд оон үш чылда хосталгазын шенелдеге казан. Дерзиг-Аксы суурунун почта салбырының кассазындан 44 653 рубльди оон удуртукчузу Марина Куулар бодунун хергелдеринге база алган. Аңаа берген яла: үш чылда шенелдеге хосталгазын казыыр. Оон аңгыда ТР-ниң ФПХ-ниң хамааты негелдизин суд хандырган: оларның ажыгалыгына материалдыг когаралының орун тургузарынга бо удуртукчудан 33 022 рубльди тыртар.

Чүгле почта ажылдакчылары чаңгыс шалыңга чурттаксаар хөңнү чок бооп турар эвес, ынчалдыр, хоойлуга чөрүшкөк арга-биле 2 240 рубльди алганы дээш кожуунуң чагыргазының көдээ ажыл-агый эргелелиниң бухгалтери Рада Хуурак эки адын болгаш ажыл-ишчи алдарын баксыраткан. Оон азыралында үш назы четпээн бичии уруглар бар болганы-биле суд ону РФ-тиң КХ-зиниң 160 чүүлүнүн 3-кү кезээ езугаар – албан байдалын ажыглап тургаш, өскелерниң эт-хөреңгизин бодунга алган азы чарааны дээш үш чылда шенелдеге хосталгазын казып шииткен.

Ам база бир чижек. Бүрөн-Аксы сумунун чагыргазының кол бухгалтери бодунун хергелдеринге 5 700 рубльди чараан. Акшаның дудагалалын чажыраары-биле ажылдакчыларның бирээ-зиниң адынга меге касса ордерин болгаш телевир ведомозун долдурган турган. Аңаа хамаарыштыр судун шиитпири: РФ-тиң КХ-зиниң 160 чүүлүнүн 3-кү кезээнде база 159-ку чүүлүнүн 3-кү кезээнде көрдүнгөн кем-херектерни үүлгеткенинге – албан байдалын ажыглап тургаш, бузурукчу чорукту кылганынга буруулуг деп санаан. Бирги чүүл талазы-биле ол үш чыл болгаш дөрт ай дургузунда кол бухгалтер албан-дужаалды ээлевес, а ийги чүүл талазы-биле – бир чыл дургузунда алган шалыңы хемчээлди торгоалды төлээр.

Өскелерниң эдин алыры – кижиге бүрүзүнге эки эвес чорук-тур. Кажан албан аайы-биле бүрүн эргелерлиг болган база оон чагырып турары ведомствога чурум турарын, оон иштинде сан-хөө чурумун сагыры дээш шалыңын ап турар кижиге оор чорукту кылып турар болза, ийи дакпыр эки эвес чорук-тур.

Марина ОНДАР,

Каа-Хем кожуунуң прокурорунуң дузалакчызы.

• Чогаал болгаш үе

ШУУЛГАН СООНДА БОДАЛ...

Чогаалчылар шуулганын каш чыл улаштыр сонуургап кээп турар кижиге мен. Дириг чогаалчыларны көрүп алгаш, кичээл тайылбырлаарга, солун-на болгай. Бо удаада шуулган филармонияның залына эртти. Тыва литератураның амгы үеде байдалы, келир үеде сайзыралы кан-дыг болурун сонуургап келгеннерниң саны ындыг-ла хөй эвес болду.

А.А.Даржай: «Бис кымга херек бис?», «Тыва чогаал кандыг байдалга келири?» деп айтырыглары-биле Тываның чогаалчыларының, тыва чогаалдың бөгүнгү байдалын сеткилин ханызындан дүвүрзүн, сагыш чогаан сөс алды. «Республика бюджетинде тыва номнар үндүреринге чаңгыс-даа акша көрдүмээн» деп медээни залга олурганнар хараадаан шуугазын-биле дыңнадылар. Ол-даа, шынап-ла, кончук муңгаранчыг медээ болду. Оода-чадаарда номчукчуларга эргежок чугула бөгүнгү амыдыралдың айтырыгларын көдүргөн солун номнарны чырыкче үндүрери берге болу бээри кымны-даа дүвүр-ретпес ужурулгү чүве ирги бе. Сагыш-сеткил эми – чараш чогаалдарны номчукчуларга чедирери чугула.

И.Иргиттин чугаазындан төлөвилелин каш чыл бурунгаар кылып каан, күүселдизи чедип алдынмай турар солун идея дыңналды. Кайда-чүде кожууннарда чечен чогаал каттыжышкыннарын кичээнгей хамаанчок, шыырак чогаалчыларның чогаалдарын Россия деңгелинде көдүрлүрүнүн дугайында хүндүлүг шүлүкчүнүн бодалы кончук шын-дыр, ынчалза-даа С.Сам-буй-оолдун деңгезини ышкаш «кожууннарда байлаңнарны» херекке албайн баары шын эвес боор. Чүге дээрге талантылыг аныяк кижилер кожууннарда чурттап чоруур болгай. Бодум хуумда Би-Хемде ажылдап-чурттап чоруур Родион Донгак, Меңги Ооржак, Меңгун-Тайгадан Борис Казырыкпай база «Чалгыс» каттыжышкынындан үнген аныяктарны сагыжымда демдегеп, үнелеп чоруур кижиге мен. Чогаал критиказы А.К.Калзаның, Д.С.Кууларның деңгелинге чедир өзер ужурулгү. Кайда онзагай үнүгү талант дыңналыр-дыр, ону дораан эскерип, деткип, дузадан көргүзүңер. Кожуунда бичии «байлаңнар» бодунун шаа-биле силерден, улук киттерден деткимчени ма-нап чоруур, а силер төңчү чок дел-

гем океан – делегей литература-зынче эштип киреринер чөп. Тыва чогаал делегейиниң янзы-бүрү дылдарынга таныш болзун! Идип үндүрүп турар идеяларын Игорь Иргит төңчүзүнге чедир ажылдаар боор дээрзинге идегеп тур бис.

Тываның Чогаалчылар эвилелиниң даргазы Чылгычы Ондар өскээр ажылдап чоруй баар боор мен дээрзин ажыы-биле чугаалады. Чаңгыс черге олуруп алгаш ажылдавас, шимченгир, чарт угаан-ныг талантылыг аныяк улусту сон-гуп алыр болза эки-дир. Боду чөпшээр-ле чүве болза, Игорь Иргит чоп даргалап болбас деп. Республикада эң шыырак дээн шүлүкчү Эдуард Мижит азы шүлүкчү Мария Күжүгет оларның кандидатуразын идип үндүрүк-сээр-дир мен.

Мактадып эвес, а долзуу-биле сайгартып, шүгүмчүлөдип алыры чугула деп санап чоруур бис. Тыва чогаалчылар одуруунга «Мажалыктан» чаңгыс шыырак кижиге үнүп келзе, каттыжышкынывыстың чедишкени кылдыр санаар бис. Амгы үеде Сайлык Монгуш ындыг идегелдик киживис болуп турар. Оон ханы уткалыг, шыырак сайгарылгалыг критиктиг чүүлдерни-даа, солун, чараш шүлүктөрү-даа манап болур. Бо удаада мөөрейже номнар киригенивис улуг тура-сеткил көргүзөр дээш эвес, хүндүлүг критиктер – комиссия кежигүннериниң янзы-бүрү үнелелин алза деп күзеливис-тир.

Чонга тыва литератураны суртаалдаар талазы-биле улуг ажылды кылып чоруур республиканың солуннарының, радио редакцияларының ажылынга үнелел улуг болур турган эвеспе?

Чер-черлерге тыва литература хүннерин эрттирер, чаа үнген номнарга хамаарыштыр конференцияларны кожууннарда чоп эрттирер болбазыл, а эрттирер болза, тыва чогаал башкыларының шыырак сайгарылгалары үнүп кээр эвеспе. Улус чон, аалчылар уткуп, үдеп чорбаан эвес «Мажалыктың» чанынга аныяк критиктер, шүлүкчүлери чыып болур бис, чүгле Чогаалчылар эвилелиниң деткимчези, арга-сүмези чугула херек.

Чаа сонгуттурар даргалар азы эрги дарга үнмейн чыткаш, бодунун командазы-биле ажылдаптар аргазы бар деп санап чоруур бөдүүн тыва чогаал башкызының бодалдары бо-ла ийин.

Лидия ООРЖАК.

Ак-Довурак хоорай.

Садып тур бис

МТЗ-80Л тракторну, тележканы, андазынны, сиген кезер машинаны, тракторга кошкан сиген бөлөр дырбашты садып тур бис. Адреси: Өвүр кожуун, Солчур суур, Суңгар-оол кудумчузу, харылзажыр телефону: 89 133486 108.

Россияның Суд приставтарының Федералдыг албанының Тыва Республикада эргелелиниң коллективи

Эзир-оол Чкаловович
МОНГУШУН

озал-ондакка таварышкаш мөчээни-биле оон өөнүн иштинге, чоок кижилеринге ханы кажыдалды илередип тур.

«ШЫН» СОЛУНУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң ачавыс, акывыс, эжим Олег Дадар-оолович МОНГУШУ сөөлгү орукче үдежи, моральдыг болгаш материалдыг деткимчени берген «Урянхай» бүдүрүлгениң удуртукчузунга, Сылдыс Советович Иргитке, Сергей Советович Иргитке, кулаа дыңнапас уруглар школазының коллективинге, ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал хандырылга яамызынга, депутат эштеринге, «Бай-Тал» совхозтун

коллективинге, Бай-Талдан келген дөргүл-төрел-деривиске, чаңгысклассчыларынга, чаңгыскурсчуларынга, Тээлиде, Кызылда чаңгысклассчыларымга, күдээзи меге Маадыр Монгушка, Шуйда катты, катилеринге, бажаларынга, чуржуларынга, Кызылда, Бай-Талда дунмаларынга, уруунун чаңгыскурсчуларынга, эштеринге, кожаларывыска четтиргенивисти илередип тур бис.

Өөнүн ишти, уруглары, дунмалары.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.

Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 2-01-35, кол редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел/факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91.
КИЛДИСТЕР: нийтиел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөрөдиге — 2-03-88, чагаа — 2-03-87, көдээ ажыл-агый, очулга — 2-17-09, улуттук — 2-40-77. e-mail: shyn@tyva.ru
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 9000. Чагыг 6. Номерни парлапгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк «ТываКредит», Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730. ТР-ниң «Тываполиграф» унитарлыг күрүнениң бүдүрүлгезинге парлаан (Кызыл, Шетинюк-Кравченко, 1).

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакциянын туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.